

ZÓLYOMMEGYE
MŰEMLÉKEI.

RAJZOLTA S LEIRTA

IFJABB KUBINYI FERENCZ.

AZ ÉSZAKI RÉGISÉGBÚVÁROK KOPENHÁGAI KIR. TÁRSULATÁNAK TAGJA.

ELSŐ KÖZLÉS.

Zólyom megye a letűnt századokban nemzeti királyaink legnagyobbjainak gyakori látogatásaiban s különös előszeretetében részesülvén, számos építészeti emlékekkel s a művészetek majd minden nemeiből fenmaradt becses műtárgygyal bír, melyek nem csupán azért gerjesztenek bennünk érdeket, mivel e megye építészeti tevékenységét előtűntetik, s kijelölik azon álláspontot, melyet a képzőművészetek terén a különböző századokban elfoglalt, de annál fogva is, mivel egyszersmind ama nagy királyaink emlékének megörökítéséhez járúlnak.

Ezen fenmaradt emlékek élő tanubizonyságai annak, miszerint e megye a középkorban, a román időszakban már nevezetes építészeti tevékenységet fejtett ki; mert a jelenleg fenálló templomépítmények közt alig találhatik egy-kettő, mely ha csak csekély román maradványokat is, felmutatni képes nem volna. Ellenben találhatunk köztök nagyobb számmal egyházak, melyek nem csupán alapszerzetőkben, de egyes részleteikben is megőrizték a román stíl jellegét. S a mennyiben ezen stíl a látszólag oly szigorú törvényeken belül, az egyéni felfogásnak s az elevenen kifejtett különirányoknak tág tért enged, s az ékítmények legnagyobb gazdagsága mellett a szerényebb s egyszerűbb igényeknek is meg bír felelni, oly annyira, hogy — Lübke szavaival élve — a legegyszerűbb falusi román egyház a régiségbűvár előtt még nagy becsesel bírhat, — nincsenek minden érdek nélkül Zólyom megye ezen kisebb román basilikái és egyházai sem, melyek eredeti felfogással s nemkülönben sajátosságos egyéni kivittel alkotott részletekben épen nem szűkölködnek. S úgy látszik, a XIII. század volt azon kor, melyben ezen egyházak részint tetemesb újításokon mentek keresztül, részint, kivált a tatárjárás után, az elpusztultak helyébe ujonnan fölépíttettek. S bár ezen építészeti tevékenység előidézését a hagyomány részben Beatrix királynénak, II. András király nejének tulajdonítja, kétségtelenül legtöbbet járúlt hozzá IV. Béla király előszeretete Zólyom iránt, melynél fogva nem csupán vadászat kedvéért, de valószínűleg a bányavárosok közel volta miatt is, gyakran és hosszasan tartózkodott e megyében, s részesítette annak lakosait, mint alább látni fogjuk, különös szabadalmakban és jótéteményekben, őket ez által képesekké tevén a tatárjárás alkalmával megrongált régi egyházaik kijavításának, valamint a hol szükségeltetett, újak emelésének létesíthetésére. Történetkönyveink s XIII. századbeli okmányaink tanúsága szerint IV. Béla gyakori látogatásai nem tartoztak azon futólagos utazások közé, melyekben szokta volt a nagy király országát bejárni; bizonyítják ezt, diplomatikai adatainkon kívül, azon körülmények is, miszerint a Zólyomi vár alatti vadaskertjének és a Garan folyóban való halászatnak fentartására sok gondot fordított, valamint hogy Zólyomot a királyi udvar hosszabb időre való befogadására alkalmassá tette, s t. e. Az ő bőkezűsége következtében épültek föl ujonnan a tatárvész után, a Korponai, Bábaszéki, Dobronivai, Szászi, Besztercei, s a t. egyházak, s neki tulajdoníttatik a Zólyom városi régi kápolna fölépíttetése is.

Királyi utódai közül Nagy Lajos szinte gyakran és húzamosb ideig tartózkodott e megyében, s uralkodásának ideje alatt itt hasonló módon nem csekély építészeti tevékenységet veszünk észre. Ő építé ki egészen IV. Béla király vadászkastélyát Zólyomban, s hogy e mellett nem csupán erősséget, hanem inkább megerősített kényelmes palotát akart emelni, bizonyítja a belső vár palotaszerű elrendezése, mint a maga helyén látni fogjuk. Az ő bőkezűsége tette lehetővé, hogy Zólyom város polgárai Béla kised kápol-

nája mellé nagyobb szerű templomot emelhettek, s valószínűleg ő alakította át a lipcsei várat is bevehetlen erőddé; s uralkodása alatt két ízben lett Zólyom nevezetesebb események színhelye; egy ízben, midőn Lajos király a Kejstut litván fejedelem elleni hadait ide gyűjté össze, másod ízben pedig, midőn a lengyel rendekkel ugyanitt országgyűlést tartott.

Korvín Mátyás király országlása alatt harmadszor tünt fel Zólyom megye szerencse csillaga, midőn t. i. Mátyás király nemkülönben megkedvelvén Zólyomot és környékét, a megyét gyakran részesíté a királyi udvar közellétének jótéteményeiben. Mátyás király a zólyomi palotát olasz fényűzéssel rendezé el fényes királyi lakká, s a befalazott ugyan, de még jól kivehető roppant széles és magas ablakok tanuskodnak a zólyomi váren ezen fénykoráról, valamint még most is mutogatják benne „Mátyás király palotáját“ vagyis a nagy dísztermet. A vadászati élvezeteknek nagy kedvelője lévén, a véglesi és lipcsei várakban is gyakran tartózkodott. E nagy király elhúnyta után, úgy látszik időzött még néha-néha Zólyomban a királyi udvar, minek emlékéül mai napiglan mutogatják a házat, hol Thurzó nádor lakott; — de ezentúl elhagyatva lettek a fényes palota termei, üresek Végles és Lipcse folyosói és csarnokai, — s a haza fénykorával letűnt Zólyom megye fénykora is.

Műemlékei közt az említett építészeti emlékeken kívül találatnak érdekes tárgyak a művészetek majd minden ágaiból. E megyében őriztetik a két legrégebb eddig ismert s évszámmal ellátott magyarországi harang, egyik 1313-ból Hajnikon, a másik 1358-ból Bábászéken, s ezenkívül egy évszám nélküli, de felirattal ellátott harangnak XIII. századbeli kora a betűk jellegénél fogva elvitázhatlan. Érdekesebb továbbá a bábászéki román keresztút, a szászai késő román s a besztercei késő gót keresztelő medenczék, többrendbeli sírkövek, kelyhek, s a t. De különös említést érdemelnek azon nevezetes művészi fa-faragványok, melyek oltárképeket ábrázolva, Korponán, Dobroniván, Beszterczen s egyebütt is léteznek, s melyek nagy műbecsessel bírván, már a külföldi szakértők figyelmét is magukra vonták. Szoborművek találatnak különösen a besztercei vár-egyházban is.

Ezen műemlékek egy részének leírását jelen első közlésemben adván, a többinek ismertetését második és harmadik közléseim fogják hozni, s itt a lelhelyek betürendszerinti elősorolását mellőzve, czélszerűbbnek találtam az egyes városokat és falvakat a szerint következtetni egymás után, a mint azok egymás mellett elterülnek, miután így az egyes környékek építészeti rokonsága jobban kitünik, s ilyformán a korponai, bábászéki, szászai és dobronivai kis román csoportozat is együtt maradt. Végül pedig, mielőtt a részletes leíráshoz fognék, el nem mulaszthatom Főtiszt. *Mikulka György* sz. monostori apát s korponai plébános, Főt. *Tilless Antal* kanonok s besztercei plébános, valamint tiszt. *bábászéki, szászai, hajnikai, zólyomi, lipcsei, radváni* plébános uraknak, úgyszinte *Martini* és *Ringler Károly* zólyomi cameralis tiszt uraknak azon szives készségükért nyilvános köszönetemet kifejezni, melylyel az egyes emlékekhez férhetésben, valamint az illető történeti adatok megszerzésében segítségemre valának.

I. Korpona.

Régi sz. kir. város, a megye legdélibb csúcsán. A hagyomány keresztény szász telepesek által építteti fel a VIII. század vége felé, valamint általuk e helyt keresztény kápolnát is emeltet. Azonban ezen hagyomány — némely monographus véleményén kívül — úgy látszik semmi történeti alappal nem bír. Annyi bizonyos, hogy a XIII. század első felében már létezett mint szász telep, s mint ilyen, királyaink különös oltalmában részesülvén, nevezetes kiváltságok és szabadalmakkal volt felruházva. Okiratilag először említetik 1238-ban, midőn a korponai szászok és a szomszéd bozói apát bizonyos *Bracku* nevű földbirtok vámja fölött, *János* tyteli kanonok és IV. Béla király káplánja előtt egyességre lépnek (Városi levélt. és Cod. Dipl. IV. 3. 136.) Három évvel később a gyászos emléktű tatárjárás idejében Korpona a többi városok és falvak sorsára jutott, — a midőn lakosainak szabadságlevele is veszendőbe ment. IV. Béla király azon atyáskodó gondoskodásban, mely által a tatárok kivonulása után az elpusztult ország újbóli benépesítése és felvirágoztatása körül oly halhatatlan érdemeket szerzett magának, a korponai szász telepeseket is részesíté. Mert 1244-ben személyesen Korponán időzvén, polgárainak, hogy jobban gyülekezzenek, a honti vár alól fölmentett *Pomaag* földet adományozá, s a tatárjárás alkalmával elvesztett szabadságlevelüket újjal pótolván, őket régi kiváltságaikban megerősíté, melyek közt első helyen említetik azon joguk, miszerint egyházuk számára plébánost szabadon választhassanak. (Cod. Dipl. IV. 1. 329.) Azon körülmény, hogy ezen oklevél a város mellett (apud Kurpuna) nem pedig a városban volt kiadva, oda látszik mutatni, hogy Korpona még ez időben nem volt annyira kiépülve, hogy a királyt falai közé fogadhatta volna. IV. Béla király ezen szabadságlevelét megerősíték 1272-ben V. István, 1274-ben pedig IV. László királyok, s ez évben említetik az első ismert korponai bíró Detrik névvel. (Cod. Dipl. VII. 2. és V. 1. 67.) Nehány évvel később, a hatalmas Huntpáznán nemzetségből eredő gróf Demeter — alattomosan kieszközlött adománylevelél alapján — hatalma alá akarván keríteni Korponát, ennek lakosai László királyhoz folyamodának, s tőle 1278-ban gróf Demeter ellenében oltalomlevelet nyertek, s régi szabadalmaikban megerősítettek. (Cod. Dipl. V. 2. 442.)

1342-ben Korpona már a városok sorában említetik (Kár. kir. decr. art. 31).

1421-ben Zsigmond király Korpona város „*tavernicalis iudicii*“ jogát fentartatni parancsolja. (Cod. Dipl. X. 6. 351.), 1424-ben pedig Korponát egyéb Zólyom megyei javakkal együtt nejének Borbála királynénak adományozza (M. Tört. Tár IX. 53).

1439-ben Erzsébet királyné Giszkrát oltalmazójának fölbérelvén, s neki Zólyomot átadván, ennek emberei Korponán is befészkelék magukat, s a plébánia temploma körül erődöt építvén, innét a várost s környékét különfélekép sanyargatták, minek következtében a város nagy részben elpusztult. Ehez járult még, hogy belföldi rablók által is számtalanszor fölégetve és kizsákmányolva lett oly annyira, hogy 32 év lefolyása után már csak kevés lakosa, s régi nevénél egyebe nem maradt. Az ily formán véginségre jutott s nagy részt elpusztult várost királyaink ismét oltalmuk alá vették, még pedig

1453-ban V. László király megerősítvén régi szabadalmait, megigéré, hogy ezen túl soha senkinek se fogja adományozni. (Városi levélt.)

1467-ben Mátyás király, hogy sorsukon segítsen, a korponaikat minden vám és adófizetéstől fölmenté. Úgyszinte

1470-ben a város fölépülésének elősegítésére rendelé, hogy tíz évig minden új ház építője a kincstári s minden egyéb adózástól föl legyen mentve; nemkülönben

1471-ben a Korponaiknak rendes adójukból 32 aranyforintot elengedett.

1474-ben pedig apr. 4-én személyesen Korponán időzván, a polgároknak újonlag oltalom-levelet adott vám és adómentességükre nézve. (Városi levélt).

1522-ben II. Lajos király a rendek beleegyezésével Korponát, mint mely már előbb is a királynék koronáját illette, nejének Mária királynénak adományozá hitbértül. (M. Tört. Tár IX. 89). Azonban csak 1548-ig maradt a királyné birtokában, mert ez évben I. Ferdinánd király mindazon javakat, melyeket Mária királyné özvegy jogon bírt, kárpótlás mellett visszaváltá. (M. Tört. Eml. II. 154.)

A törökök mindinkább való előnyomulásának következtében Korpona fontossága is mint végerősség s a bányavárosok külesa, mindinkább növekedvén, annak erősítésére ez időben különös gond fordított, nevezetesen e végre több rendbeli országgyűlési végzések által Hont, Nógrád, Túróc, Zólyom, Liptó és Árva megyék lőnek kirendelve, s ezenfelül belé királyi őrség helyeztetett.

Az ekként megerősített város csakhamar a környékbeli s különösen a hontmegyei nemességnek majdan másfél századig szolgálj biztos menhelyül, s Hontmegyéből oly nagy számmal gyülekeztek ide a törökök elől menekülő nemes családok, hogy ez időben Hontmegye gyűléseit is több ízben Korponán tartá.

1605-ben Bocskay hadvezére Rhédey Ferencz 2000 hajdúval Korpona előtt megjelenvén, ez előtte önkényt felnyitá kapuit (Ist. XXXIV. 821). Ugyanez év november havában Bocskay országgyűlést tartott itt, melyre nov. 20-án érkeztek meg Forgács Zsigmond és Pogrányi Benedek, Mátyás főherczeg küldöttei, meghozván Rudolf király válaszat a Bocskay és párthívei által előlegesen fölterjesztett követelésekre. (Szalay, 4. 445).

1678-ban Tökoly Imrének hódolt meg Korpona. De ezért még ugyanazon évben bűnhődnie kellett, mivel Lessel, a császáriak vezére, hogy a városbelieket megbüntesse, katonáinak megengedé, hogy a várost kizsákmányolják. Mindamellert később ismét fölnyitá kapuit Tökoly hadai előtt. (Bél, Not. Hung. II. 485).

1703-ban Rákóczy fegyvereseinek hatalmába került, kik is 1708-ban kivonúlni kéntelenítettvén, a várost fölégették (u. o.). S ezentúl néhány nagyobb tűzvészt kivéve, minők 1797-ben, 1824-ben dühöngtek, nyugalma háborítlan maradt.

A város régi falai máig is fenállnak, s azt hosszas négyszögben, neki ódon kinézést kölcsönözve, övezik körül. Ezen falak tetemes vastagsága nagy régiségre látszik mutatni, s bár csak az 1405-ik évi 4 tcz. által emeltetett törvényynyé, hogy a kir. városok magukat kőfalakkal övezhessék — mindazonáltal valószínű hogy a különös szabadalmakkal és saját törvénykezéssel felruházott városok nagy része tetteleg már elébb is bírt kőfalakkal, melyeknek oltalmára nem csupán külellenség, de egyes hatalmas szomszédok ellenében is szorútlak. Annyi bizonyos, hogy 1437-ben Korpona falai már fenálltak. (M. tud. Ért. I. 224).

A déli kapu nyílásai részint félkör, részint nyomott csúcsíveket mutatnak, már 2 lábnyi magasságról emelkedve föl a földtől, s egyik ablakfél kövébe, kétségkívül erősítési munkákra vonatkozólag, az 1551-iki évszám van bevésve.

A város nyugati oldalán, kis domb tetején emelkedik a várdaszerűn tornyokkal megerősített plébánia lak, szöglet-tornyaival s körfalaival négyszög udvart zárva körül, s ezen udvar közepén áll

a plébániai egyház,

melyre itt különösen akarjuk figyelmünket fordítani.

Története. Mint fölebb láttuk, Korpona a XIII. század első felében már nem

csupán hogy létezett, mint különös szabadalmakkal felruházott szász telep, de plébániája irányában kegyúri joggal is bírt, miből szükségkép következik, hogy az ily formán királyaink különös kegyében részesülő községnek, melynek keletkezési idejét amúgy is homály fedi, azon időben már megfelelő egyházzal is kellett bírnia, mely a tatárjárás után kétségkívül újításokon ment keresztül. Hogy mikor és mily terjedelemben tétettek ezek, arra nézve nincsenek adataink; valószínű azonban, hogy a tatároknak 1242-ben történt kivonulása után nemsokára foganatba vétettek, miután IV. Béla király 1244-ben, mint láttuk, a részben elpusztult községet nem csupán régi szabadalmaiban megerősítette, de mielőbbi fölvirágoztatását eszközözlendő, újabb jótéteményekben is részesítette.

1440 körül a csehek Korponán befészkelvén magukat, a plébánia temploma körül erődöt építettek; mit azonban úgy kellett értenünk, hogy a régi meglévő falak helyébe vagy újakat emeltek, vagy csupán a régieket megerősítették; mert nem gondolható, hogy a város erős kőfallal lévén körülvéve, egyedül a plébánia és az egyház maradtak volna a város falain kívül védtelenül.

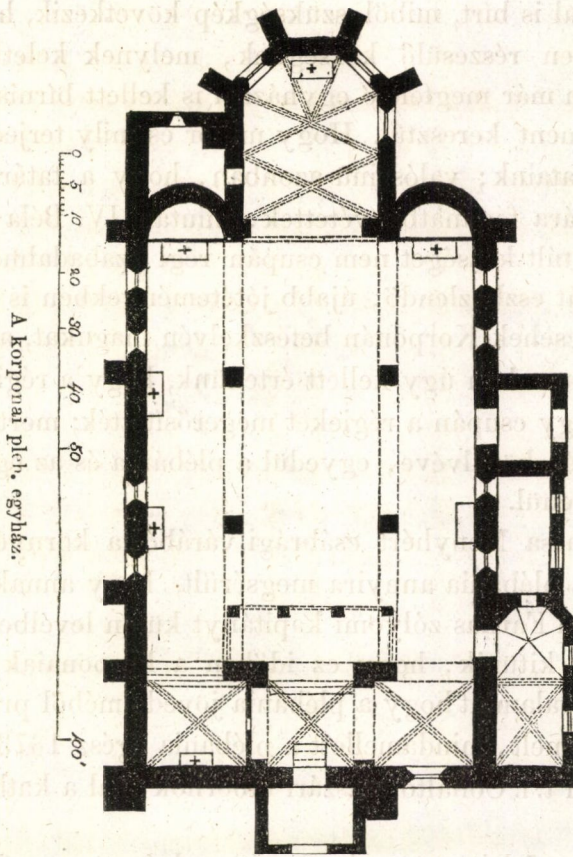
1546-ban Balassa Menyhért csábrági várából a környéket s Korponát is pusztítván, ez alkalommal a plébánia annyira megsérült, hogy annak kijavíttatására Várday esztergami érsek Puchheim Farkas zólyomi kapitányt külön levélben szólítá fel, mely levélből egyszersmind az is kitünik, hogy ez időben a korponaiak egy része már a protestantismusnak hódolt, valamint hogy a plébánia jövedelméből prot. lelkészt tartott, s bár az érsek ez ellen óvást emelt, mindamellett a plébánia egész 1673-ig a protestánsok kezében maradt, mely évben t. i. Collalto császári tábornok által a katolikusok részére visszafoglaltatott.

1676-ban június 5-kén a templom egészen leégett, a midőn boltozata is bedőlt, s az akkori vallási villongások következtében 23 évig födetlenül maradt, olyannyira, hogy a hajóban vad fák nőttek, miglen 1699-ben Olasz Pál plébános országszerte összeszedett alamizsnából az egyházat újonnan átboltoztatá, s befedeté.

Mindamellett még ezentúl is több ízben nevezetes sérüléseket szenvedett, névszerint 1708-ban a nagy tűzvész alkalmával leégett a szentély, 1797-ben az egész egyház s a torony fedele, mely utolsó vész után nyerte a torony jelen alakját.

Leírása. Az egyház alapszervezetében módosított román basilikát állít elénk (l. I. táb. 1. sz.) részben átmeneti és kora-gót elemekkel, — mely ép úgy különbözik a külföldi basilika-építményektől, mint a dunántúli magyarországi csoportozatbeliektől. Ezen különbség az elsővel szemben a kereszt vagy áthajó hiányában nyilatkozik, valamint abban, hogy az oldalhajók a középhajóval egyenlő számú boltívholdakkal bírnak, — a dunántúli csoportozat ellenében pedig a különbség abban vehető észre, hogy a középhajó nem záródik közvetlen apsissal, hanem karhelylyel és apsissal (itt szögletes alakban), valamint hogy a nyugati két torony helyett csupán egy torony emelkedik az egyház tengelyében. S különös, hogy azon szász telepesekek, kik, mint alább látni fogjuk, nem csupán Korponának, de ennek szomszédságában több kis városnak is képezék első lakosait, templomaik építésében sem előbbi távol hazájuk építészeti szabályaihoz, sem a többi magyarországiakhoz nem alkalmazkodtak, de egyikből is, másikból is elemeket fölvéve, mintegy külön kis csoportozatot állítottak, melyhez Korponán kívül még *Bábuszék*, *Szász* és *Dobroniva* tartoznak, s melyek a fent előadott különbségek mellett előbbi németországi hazájukból a középhajó karhelyét hozták magukkal, ellenben a magyarországi építészeti szokásnak megfelelőleg az áthajót kihagyák, s a mellékhajóknak a középhajóval egyenlő számú ívholdakat osztottak.

De hogy a korpónai egyházhoz visszaterjünk, az, mint alaprajzán látható, három hajóval bír, melyek közül a középső, a román építési szabályoknak megfelelőleg jóval magasabb és külön tető alatt áll, az oldalhajókkal négyszeg támokon nyugvó félkörű vőlívek által lévén összeköttetésben, s melyek közül a mellékhajók kis kerek apsisokkal, a középső pedig karhellyel és szögletes szentélylyel záródnak. A középhajót a nyugati oldalon, a templom homlokfalán belül négyszeg torony-építmény zárja be, melyből földszint az egyház

belsejébe félkörű vőlívfílik, s ennek megfelelőleg mindkét oldalról a mellékhajók is négyszegívholdak által rekesztetnek be, az egyház belsejével, valamint a toronynyal, szintén félkörű vőlívek által köttetvén össze.

Egész belső hossza az egyháznak 121 b. láb ¹⁾, mely hosszúságból a karhelyre a szentélylyel együtt 31' 1'', a hajókra egyenlő hosszúságban 72' 7'', a toronyra pedig 17' 2'' esik. Belső szélessége mindahárom hajónak együttvéve 56', miből a középhajóra nem egészen 23', egy-egy oldalhajóra pedig 13' 4'' jut. Ezen mértékekből ki-

tűnik, miként a mellékhajók szélessége nagyobb a középhajóéénak felénél, s ehhez járúl még, hogy a középhajó vőlíveit hordozó támok majd egész lábbal közelebb állnak egymáshoz, mint mennyit amannak szélessége tesz, minek az az eredménye, hogy az ekkép támadt ívholdak sem a közép sem a mellék hajókban nem képeznek tökéletes négyzeteket; s úgy látszik, a templom építői nem számítottak rendszeres román boltozatra, mely tökéletes négyzet ívholdakat kíván meg, s az kezdetben vagy lapos fedezettel bírt, vagy pedig boltozatánál már egyes nyomott csúcsívek is jöttek alkalmazásba, minők már a dunántúli csoportozatnál is előfordúlnak, melynek építményei szinte keskenyebb ívholdakkal bírnak.

A vőlíveket hordó négyszeg támok szélessége 33'', vastagsága 31''. Talapzatuk egyszerű foszlányból (Schmiege) s az alsó négyszeg talpból áll, vállaikat (Kämpfer) pedig egyszerű román dűledések (Wulst) képezik. Mind a közép mint az oldalhajók egészen kerek kajácsos ablakokon át nyerik világosságukat. A hajók régi boltozatai az 1676-iki tűzvész alkalmával beomolván, azok helyébe emeltetett 1699-ben a mostani boltozat, mely félkörű keresztívekből áll, valamint a torony alatti előcsarnok boltozata is, mely azonban tűzvészek alkalmával nehezen szenvedhetvén változást, még az eredeti. Mig tehát a hajók ekként majd kizárólagosan román alakításokkal bírnak, a karhelyben már átmeneti és kora-gót elemeket találunk. Ilyenek: a karnak a nyolcszög három oldalávali záródása, a magas csúcsíves ablakok, melyeknek díszművezetében a kör és félkör a csúcsívvel vegyesen fordulnak elő; ilyen a csúcsos boltozat, melynek gerincei több oldalú egyszerű vállkövekről emelkedvén, horony és lemezekkel felváltott alakítást mutatnak, s melyek

¹⁾ Az általam használt mértékegység 1 bécsi láb = 100 dec. hüv. = dec. vonal.

főnt megaranyozott rózsaaalakú zárkó által foglaltatnak össze. Ezen gerinczek közül néhány az által vonja magára figyelmünket, hogy nem közvetlenül a vállkövekről, de sokkal vastagabb, többoldalú heveder maradványokról emelkednek fel, melyek kétségkívül egy régebbi boltozat hevedereinek képezik fenmaradt részeit, s melyek — a régi hevederekből lévén a mostani gerinczek lefaragva — ezen faragás alkalmával meghagyattak. Közülök egyiknél a többoldalú vállkövön közvetlenül panczélalakú pikkelyekhez hasonló faragványok vehetők észre, melyek azonban, miután a vastag vakolat miatt nem tudhatni, mennyi rajta kő s mennyi vakolat, kétségben hagynak bennünket arra nézve, hogy azok csakugyan a stíl által létrehozott ily panczélalakú kis lapok-e, minők a XIII. században dívottak (l. Mitth. d. k. k. Centr. Com. 1861. 62 l. 27. sz.), s minőket a szomszéd bábaszéki egyházban is fogunk találni, vagy csak a régi hevederek lefaragása alkalmával hagyattak e meg önkényesen. Ezek fölött látható ismét egy darab heveder, mely már kevesebb oldalú, s végre ebből látszik a jelenlegi gerincz lefaragva.

A karhelyt a középhajótól félkörű diadalív választja el, s ennek vállai, mint egy helyütt jól kivehető, szintén egy vastagabb s a hajóban lévő támok vállaihoz hasonló torusból lettek lefaragva. A karból kis csúcsíves ajtó vezet a régi sekrestyébe, mely kis félkörívű ablakon át nyer világosságot, s melyben kifelé lefolyással ellátott kis mosdómedence található. Az ajtón kisebb gót betűkkel *i h s* és 1719. évszám olvasható, mely utóbbi kétségkívül az 1708-iki tűzvész utáni elkészíttetésének idejére vonatkozik. Két bejárásai közül az egyik a tornyon keresztül vezet, s ez csúcsíves, a másik pedig a déli oldalon, s ez félkörívű, de tagozattal egyik sem bír. A déli mellékhajó nyugati végéhez kis kápolnaszerű építmény van ragasztva, mely jelenleg sekrestyéül használtatik, s mely keletfelé a nyolczszög háromoldalával záródván, azelőtt valószínűleg kápolnának szolgált. Csúcsíves boltozatának gerincei a karhelyiéhez hasonlítanak.

Az imént leírt részletekből s az egyház alapszervezetéből világos, hogy a hajók valamint a kerek apsisok is, a régi, román stílusban épült, s valószínűleg a tatárjárás előtt már létezett basilika fenmaradt részeit képezik, míg a karhely — ha a benne szemléltető hevedermaradványokat figyelembe vesszük — a XIII. század második felében átépítvén, valószínűleg a XIV. század folytán nyeré, a sekrestyével együtt, jelenlegi kinézését.

Belső földszítése. Az egyház Boldogasszonyról czímeztetik, s több oltárral bír, melyek közül a fő oltár 1851-ben állíttatott fel. A mellékhajók szentélyfülkéi előtt szintén léteznek mellék oltárok, melyek amazokat egészen elfedik. A déli bejárás mellett felállított kis feszület azon vadfák egyikének tövéből készült, melyek a templom 1676-iki leégése után a hajóban felnőttek. Legnevezetesebb azonban ama régi szárnyas oltár, mely az északi oldalhajónak kápolnává átalakított nyugati végén létezik, s mely a 12 apostol fából művészileg faragott szobrait ábrázolja. Ezen nevezetes faragvány bővebb ismertetését későbbi közléseimben adandván, e helyt csupán azt jegyzem meg, hogy évszám nem létezik rajta, a hagyomány pedig készíttetésének korát a XV. századra teszi.

Figyelmet érdemelnek továbbá a karhely déli oldalát elfoglaló czifra faragványu faszékek és ülések, melyeken czímerek és feliratok láthatók, s melyek azon kornak köszönik keletkezésüket, midőn az egyház a protestansok kezében lévén, a Korponán nagy számmal összegyülekezett vidéki urak által is használtatott. A padok feliratai ekként hangzanak:

- 1). G. D. SEPHA. BAKÓ. DE. N. K. A. g. 1655.
(Generosus Dominus Stephanus Bakó de Nemeskürth).
- 2). INSIGNIA. GENEROSI. DOMINI. STEPHANI. BAKO. DE. NEMESKÜRT. A. g. HRI. 1655.

3). INSIGNIA. GENEROSI. DOMINI. THOMAE. PALASTI. DE. KESSI-HOCZ. A. HRI. 1655.

4). G. D. THOMAS. PAEST. DE. K.

Egy ötödik szék címere körül pedig minden felirat nélkül csupán G. G. B. B. betűk és 1676. évszám szemléltethetők.

A diadalív előtt kő keresztelő medencze áll, több oldalu egyszerű gót alakzattal.

Kivül a nyugati fő bejárás előtti csarnok falába egy kőtábla van befalazva, ily felirattal:

NOBILIS. EMERICUS. SMRETSANI. DE. EADEM. NATVS. EST. A. 1781. die. 25. nov. OBIIT 1788. die. 3. F.

SPECTA: AC. PERIL. D.NVS. CASPARUS SZMRETSANI. D. EA —
ES. COMIT. HONT. ET. ZOL. TABVLAE S. — — RIDICAE
ASSESSOR. ANOR. 50. OBIIT — — 1788.

A plébániai egyházon kívül létezik még több templomépítmény Korponán, névszerint a jezsuiták növeldejeé, s a protestansoké, ezek azonban régészeti szempontból semmi érdekléssel sem bírnak. A város világi építményei közt a piacz éjszaki oldalán egy ház erkélye késő gót faragványokat mutat, mely valószínűleg a XV. századnak azon korában készült, midőn Korpona a csehek kitakarodása után új építkezéseknek lett színhelye; a városház tanácstermének ajtaja fölött pedig ezen felirat olvasható:

LAVS. 15. 90. DEO
DES EDLEN VND. VESTEN HERRN. HANSN
SHIFFERERS-RICHTER. AMPT. BIN ICH ERPAET
WOR DEN.

ezenkívül említést érdemelnek még azon régi földalatti menetek, melyek a város alatt több irányban elterjednek, s melyeknek kitisztítása s átvizsgálása nem volna minden érdek nélkül.

II. Bábaszék.

Kis mezőváros Korpona szomszédságában. Okiratilag 1254-ben említetik először, mely évben IV. Béla király a bábaszéki és dobronivai vendégtelepéseknek előbbi szabadalmait „in qua fuerunt hactenus demorati“ megerősíti, s megengedi, hogy földjeiket azon határok közt bírassák, mint azokat már rég időtől fogva „a longo tempore“ bírták háborítlanul (Cod. Dipl. IV. 2. 228). Ezen szabadalmaknak első pontját képezi a bábaszékieknek kegyúri joga, mely szerint egyházuk számára plébánost szabadon választhatnak. E szerint tehát, ha a plébánia már 1254. előtt húzamosb idő óta létezett, nincs minden valószínűség nélkül azon hagyomány, mely a bábaszéki egyházat II. András király neje Beatrix királyné által alapíttatja, habár okunk van föltenni, mint alább látni fogjuk, hogy Bábaszék és egyháza a XII. század második felében már fenállott. A Bábaszékiek kegyúri jogát s egyéb szabadalmait újlag megerősíték 1270-ben V. István (Cod. Dipl. VII. 2. 9), 1419-ben Zsigmond királyok (Cod. Dipl. X. 6. 210).

A jelenlegi plébániai egyház sz. Mátéről czímeztetik, s erős kőfalak s szöglet-tornyok által környeztetve, kis domb tetején emelkedik. Történetére nézve egyéb nem találhatik följegyezve, mint hogy az ekként megerősített templom a Rákóczy-féle mozgalmakban őrhelyül szolgált (Bél, Not. II.) s hogy 1771-ben szentélye egészen újból fölépült.

Alaprajza egyhajóval biró kisebb egyházat tüntet elénk, melynek részben megmaradt építészeti részletei kétségen kívül helyezik, hogy az egyház eredetileg román stílusban volt fölépítve. Alapszervezetében szintűgy mint Korponán feltűnik a karhely, valamint azon körülmény is, hogy a nyugati torony nem áll az egyház homlokfalán belül, mint a XIII. századbéli építményeknél rendesen, s itt is a környékbeli román egyházaknál nagyjából, de az egyház tengelyén, a homlokfalon kívül, úgy hogy földszintje a fő bejárásnak előcsarnokát képezi.

Belső világosságában az egyház hossza 63' 1", miből a karhelyre 10' 2", a hajóra pedig 46' 9" esik; szélessége pedig a karban 18' 3", a hajóban 29' 7". A kart az 1771-ben épült gömbölyü de nem egészen félkörívű szentély zárja be. Északi oldalfalán keresztül minden tagozat nélküli ajtó visz a sekrestyébe. A hajónak oldalfalaiból 10'—11' 5" távolságban tömör négyszeg támpók szöknek elő, 4' 4" szélesség mellett, 3' 1"-nyire a faltól, s ezeknek vállai a diadalívvel együtt egyszerű román abakus és foszlány alakítást mutatnak (l. II. táb. 9. sz.). Két bejárása közül a fő a nyugati homlokfalon, a mellék pedig a déli oldalfalon vezet be, de mindkettő tagozat nélküli.

A templom ekkénti érdektelen belsejénél sokkal inkább megérdemli figyelmünket a nyugati tömör négyszeg torony, melynek földszintje, mint már említém, a fő bejárásnak előcsarnokul szolgál, s mely román s illetőleg késő román érdekes és sajátos részletekkel bír. Belső világa 11' 4" négyzetben, falai 3' 6" vastagságúak. Félkörívű keresztboltozatát széles kereszthevederek tartják, melyek közül az egyik négyszeg, a másik pedig gömbölyü s alul éllel ellátott henger alakítást mutatnak (l. II. táb. 7. sz.), s melyek fönt a 8-ik sz. alatti ábrán látható modorban metszik egymást. A vállkövek, melyekről ezen hevederek fölemelkednek, egyszerű torusféle dűledések által képeztetnek, azon különbséggel, hogy míg a négyszeg heveder rájuk közvetlenül nehezedik (l. II. táb. 2, 3. sz.), a másik gömbölyded hevedernél ez csak közvetítés mellett történik, még pedig olyformán, hogy az egyik sarokban a heveder alsó s a vállkövön közvetlen nyugvó végén, annak eredeti négyszeg alakja meghagyatott, s ott, hol a heveder gömbölyded alakja kezdetét veszi, a közvetítést kis pikkely alakú sarkkövecskék eszközlik (l. II. táb. 5, 6. sz.), mely közvetítési mód külföldön különösen a XIII. század elején a román időszak vége felé divatozott. (Mitth. der k. k. C. C. 1861. 62. 27. sz.) A másik szemközti sarokban ezen közvetítés még sajátosabban eszközöltetett; t. i. a vállkőről mindjárt gömbölyded hengeralakú lemez emelkedik föl, mely fölött a heveder kezdeténél kettős csiga alakú ékítmény látható, minők a jóniai fejezet volutáinak utánzásaként a román kori műveknél gyakran előfordúlnak (l. II. táb. 4. sz.). A torony felső emeletének kettős ablakai közül már csak egyik szemlélhető eredeti épségében, középen kis kerek, s az ablak falára minden talapzat nélkül állított oszloppal, melynek fejezete (l. II. táb. 10, 11. sz.) az által nyer sajátos kinézést, hogy az eredeti kőb a szögleteken levél alakban leszeletvén, az ekként támadt levélhez hasonló alkatok s az oszlop kereksege közötti közvetítést ismét kis pikkely alakú lemezek eszközlik, melyek közvetlen az oszlopszál felső gyűrűjén ülnek (l. II. táb. 14. sz.).

Különös említést érdemel a templom hajójában egy ódon kereszt-kút, illetőleg kereszt-kád, mely közönséges kőből lévén faragva, az oldalbejárás mellett áll, s melynek külső oldalán egyszerű nyers véseteket veszünk észre (l. II. táb. 1. sz.). Ugyanis kívülről abroncsformán környező vízszintes vonalak által két részre osztatik, melyek közül a felső magasabb részben függőleges oszlopvonalak által ismét több osztály hozatik létre. Ezen

oszlopvonalak egyike alulról függőlegesen fölfelé vonulván, fönt csigaképen összetekerődik. Az ekként támadt osztályokban a kád felső és alsó részén ismét félkörívek által képezett csigaalakú ékítmények szemlélhetők; alul pedig, épen a tekercses pálca alatt, kis emberi (úgy látszik női) alak van domborműben nyers művezetl kifaragva, mely kiterjesztett karjaival a kádat támasztani látszik. Magassága az egész kútnak 2' 5", átmérője pedig 2' 7", s alsó részének sérült állapotánál fogva a többi ékítmények ki nem vehetők.

A kereszt-kutak használata igen régi, s azon korba esik, midőn még a keresztelést az ily kútban fenállva vitték véghez, mint felső Olaszország s különösen Aquileja emlékeinek ábrázolatain szemlélhető (Mitth. d. k. k. C. C. 1857. 287.), s minőt közelebről Velenczében fedeztek föl a IX—XI. századból. Hogy a jelen keresztkád mely korból való, azt minden fölirat hiányában s az ily kádalakú keresztköveknek a román korszak elejétől majd egész végeig való használata mellett, nehezen határozhatni meg; tekintetbe vevén azonban azon korkülönbséget, mely az egyes stílbeli változások későbbi befogadása s hosszab megtartása által a magyarországi és külföldi stílbeli időszakok közt létezik, némi valószínűséggel elfogadhatjuk, hogy az legkésőbb a XII. század második felében készült, mikor már ennél fogva Bábaszéknek s egyházának léteznie kellett, mely utóbbi, lehet hogy kezdetben egyszerű keresztelő kápolna (Baptisterium) volt, melynek helyébe azután a XIII. század első felében emeltetett, a hagyomány szerint Beatrix királyné által, a mostani egyház.

Nemkülönben érdekes régiségi tárgyát képezi az egyháznak régi harangja, mely régiségre nézve az eddig ismert s évszámmal ellátott magyarországi harangok közt az alább leírandó hajniki harang után a második helyet foglalja el. Dombor fölirata két sorban így hangzik: (I. II. táb. 12. sz.)

†. Iohannes. Marcvs. Lvcas. Mathevs.

A második sorban:

†. Anno. Dni. M̄. ĆĆĆ. LVIII. Io^s Bap.

(Anno domini 1358. Johannes Bapt.)

A fölirat kezdete előtt emberfej látható kinyújtott karral s kereszttel kezében. A betűk majuscula gót alakúak, s annyiból érdekesek, hogy az évszám jelenléte mellett, hazai epigraphikai nyomozásainkban biztos tartózkodási pontot nyújtanak.

A harang oldalmagassága 24", átmérője 32 1/2", súlya 12 mázsa, s alul csürlődő szegélylyel vétetik körül (I. II. táb. 13. sz.).

III. Szász.

Régi szász telep, jelenleg mezőváros, Bábaszék szomszédságában. Azelőtt *Német-Pelsöcz* név alatt is fordult elő. Szabadságleveleit nem ismerem, miután azok mindeddig tudtommal sehol kiadva nincsenek. Az egyházmegyei schematismus szerint plébániája 1254-ben már létezett, s azon körülmény, miszerint a szászi plébánia egyidőben említetik fel a dobronivai és bábaszéki plébániákkal, oda látszik mutatni, hogy a szászi telepesek is ugyanez évben nyerték Béla királytól régi kiváltságaik megerősítését. Hagyomány szerint egyháza Beatrix királyné által alapított, ki a zólyomi várban gyakrabban tartózkodván, az egyháznak két köre való malmot adományozott, melynek jövedelméből a plébánia szükségét jelenleg is fedi.

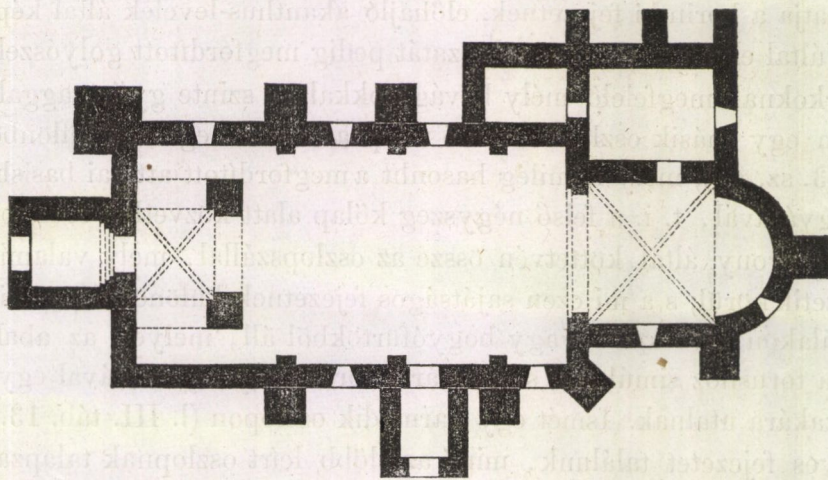
Okiratilag 1256-ban említetik először, mely évben IV. Béla király *Budislaw* nevű kapitánynak s a zólyomi erdőségek őrzőjének a dobronivai és szászi határookban egy

darab földet adományoz (kam. levélt.). Bél említi, hogy V. István magyar királynak egy oklevelét olvasta, melyben Szász Német-Pelsőcznek neveztetik (Not. Hung. II. 500.). 1419-ben Zsigmond király megerősíti a bábaszéki és Dobronivai polgárok szabadalmaival együtt a német-pelsőcziekét is (Cod. Dipl. X. 6. 351).

A mily hiányosak s bizonytalanok az egyház alapításáról szóló adatok, ép oly keveset találunk annak későbbi történetére nézve is följegyezve. Anyakönyve csupán 1680-tól van, s ebből kitűnik, hogy 1702-ben a protestánsok kezében volt, de 1710-ben már ismét kath. plébánosok említetnek. 1826-ban a torony fedele kijavíttatván, róla a református kakas levéttetett. 1827-ben pedig szentélye, mely ledőléssel fenyegetett, vas kapcsok által meg lett erősítve.

Ezen ki nem elégitő történeti adatok mellett annál kellemesben lepetünk meg maga a jelenlegi egyház által, mely román s részben késő román stílusban lévén építetve, eredeti érdekes részleteit nagyrészt megőrizte.

Az egyház sz. Katalinról czimeztetik, s egy hajóval bír, mely karhelylyel s félkörű apsisal záródik. Nyugati homlokfalán belül, négyszeg torony emelkedik, melyen keresztül vezet a fő bejárás, román kapuzattal.

A Szászi egyház.

toronycsarnok hevedereiéhez, négyszeg alakítást mutatnak, s díszes vállkövekről emelkednek föl, melyek három-három lehajló akanthus-level által hordozott négyszeg kőlapok (abakus) által képezetnek (l. III. táb. 1. sz.), de finomabb részleteik a vastag vakolat miatt ki nem vehetők. A boltozat középpontját, hol a hevederek találkoznak, díszes kerékalakú zárkó képezi; mivel azonban a karhely nem tökéletes négyzetű, ennél fogva a hevederek sem metszik egymást épen a középpontban (l. III. táb. 2. sz.). A kar északi oldalfalában kis szentségházat veszünk észre, mely egyszerű kis román profilú párkányzat vagy váll felett nyomott csúcsíves s kis faajtó által bezárható fülkéből áll (l. III. táb. 3, 4. sz.). Figyelmünket magára vonja továbbá a tulsó délnyugati szögletben, a diadalív mellett álló befalazott keresztelő medencze (l. III. táb. 6. sz.), mely külalakzatában már a kehelyalakhoz közeledvén, a késő román időszak jellegét hordozza magán. A felső kerek medenczét gyűrűtag köti össze a közepén kidüldörödő gömbölyű tővel, mely ismét egyszerű foszlány (Schmiege) közvetítésével a gömbölyű hengeralakú plinthuson nyugszik. A karból kis csúcsív ajtó vezet az északi oldalfalon keresztül a dongaboltozattal fölülboltozott s 3 lépcsővel mélyebben fekvő sekrestyébe, hol a templomföldi sarokban ismét kis befalazott román mosdó-medenczét találunk, melynek külső s lefelé csúcsban végződő felületét kör-szelvényű vájjudások által létrehozott szemalakú diszitmények élénkítik (l. III. táb. 5. sz.).

Belső hossza 78' 1 1/2'', miből a szentélyre 7', a karhelyre a diadalívvvel 17' 8 1/2'', a hajóra 53' 3'', ebből pedig a toronyra 9' 4 1/2'' esik. Szélessége a karhelyben 17' 1'', a hajóban 27' 6'', a toronyban 10' 4''. A kerek apsis félkörívű keskeny s kifelé tárguló ablak által nyeri világát.

A karhely félkörívű keresztboltozatának hevederei, hasonlóan a bábaszéki

A sekrestye mellett, ezzel ajtó által összekötve, kis hajlék létezik, dongaboltozattal, s minden ablaknyílás nélkül, azelőtt valószínűleg kincstárnak használva.

A karhelytől félkörű diadalív által elválasztott hajónak oldalfalaiból nem egyenlő távolságban négyszeg pillérek szöknek elő, melyeken a valószínűleg újabbkori boltozat nyugszik; ezen pillérek, valamint a diadalív vállai is. egyszerű román alakításokat mutatnak. (l. III. táb. 9, 10. sz.)

A nyugati homlokfalon belül emelkedő négyszeg torony földszintje a fő bejárásnak belső előcsarnokául szolgál, s félkörívű keresztboltozatának hevederei hasonló négyszeg alakításuak, mint a karhelyben. Felső két emeletének kettős román ablakai, díszes kis oszlopaikkal, többrendbeli újítások dacára is még eredeti épségükben megmaradtak. Az alsó emelet ablakainak kerek oszlopai egyszerű golyószelvényes fejezetekkel bírnak (l. III. táb. 13. sz. a), s talapzataikat ugyanily fejezetek megfordítottan a földre helyezve, s a tövektől gyűrűtag által elválasztva, képezik. Ellenben a felső emelet oszlopocskái már sokkal ékebb s változatos alakítást mutatnak, mi, a fejezetek díszes kidolgozása mellett az által is éretett el, hogy az egyes fejezetek s talapzatok csekély változások mellett kölcsönösen föleserélve alkalmaztattak. Így az egyik kis oszlop fejezete (l. III. táb. 13. sz. b, b,) román utánzását mutatja a korinthetai fejezetnek, előhajló akanthus-levelek által képezetve, s a tőtől gyűrűtag által elválasztva, — talapzatát pedig megfordított golyószelvényes fejezet képezi, a sarkoknak megfelelő mély bevágásokkal, s szinte gyűrűtaggal az oszloptő aljában. Ellenben egy másik oszlop hasonló talapzat mellett egészen különböző fejezettel bír (l. III. táb. 13. sz. c, c), mely némileg hasonlít a megfordított attikai basishoz, a szalag-alakú tagok elhagyásával, t. i. a felső négyszeg kőlap alatt közvetlen erős torus dűledézik, mélyen bevájt horony által köttetvén össze az oszlopszállal, mely valamivel alább gyűrűtag által öveztetik körül; s a mi ezen sajátos fejezetnek különös díszes kinézést kölcsönöz, az kis szállakon lévő szőlő- vagy bogyfürtökből áll, melyek az abakus szögleteinek megfelelőleg a torushoz simúlnak, s így már a torus mély vájjudásával együtt a román stíl második időszakára utalnak. Ismét egy harmadik oszlopon (l. III. táb. 13. sz. d, d), ép oly golyószelvényes fejezetet találunk, minő az előbb leírt oszlopnak talapzatul szolgál, s melyen az abakus szögleteinek megfelelőleg mély bevágások alkalmaztatván, ez által az egyes golyószelvények sokkal szabadabban lépnek elő, s az egész fejezet élénkebb kinézést nyer, — talapzatát pedig az előbb leírt oszlopfejezetéhez hasonló, mély vájjudás által összekötött torus képezi, melyhez a talp szögletein levélalakú sarkkövek simúlnak. Az ezen oszlopocskákon nyugvó, s ezek s a vastag fal közt közvetítőül szolgáló vállkövek (Kämpfer) profilja a III. táb. 11. sz. a. látható.

A nyugati fő bejárás kapuzata annyiból érdekes, mennyiben a román alakzatok egyszerűbb kezelésének egyik példányát tünteti elő (l. III. táb. 12. sz.). T. i. kifelé táguló oldalfalaít egyszerű faltámszögletek képezik, melyek közvetlenül minden talapzat nélkül a földről emelkedve föl, fejezetek helyett vállpárkányzattal bírnak, ódon román profillal, mely az abakus alatt kidüledt karnist s ez alatt erős dűledést (torus) mutat (l. III. táb. 8. sz.). Ezen vállpárkányzatra nehezednek a faltámszögleteknek megfelelő s ugyanazon lépcsőzetet megtartó félkörívezetek, melyek az egész kapuzatot körülzárják. Ezen egyszerű kezelés mód s a tympanon pusztánahagyása mellett annál meglepőbbnek látszik azon körülmény, hogy a tulajdonképeni ajtónyílás felső fekkentes részének tetszetős kinézésére több gond látszott fordítatni, mint a román ajtónyílások szokásos egyszerű fekkentes elmetszése magával hozná; ugyanis az ajtónyílás oldalfalairól egyenlő magasságban a külső támszögletek vállpárkányzatával, rézsutos foszlány emelkedik, melyre kis abakusforma szöglet nehezedvén, csupán erre van a felső fekkentes kőgerenda fektetve, a foszlányokhoz pedig, mintegy a kis abakusokat támogatva, tekeres alakú s erős torusban

végződő ékítmények simúlnak (l. III. táb. 7. sz). A kapuzat előtt, mint az alaprajzon is látható, kis előcsarnok létezik, mely azonban újabb építmény. Van az egyháznak még egy bejárása a déli oldalon is, de az minden tagozat nélküli.

Kivülről az egyház falain párkányművezetek sehol sem vehetők észre, s ilyenek ha léteztek, jelenleg bizonyosan a vastag vakolat alatt vannak felismerhetlenül elfedve.

Mindezen részleteknek s az egyház alapszervezetének figyelembe vétele után mi kétségünk sem lehet abban, mikép a jelenlegi egyház jóval a tatárjárás előtt, a XIII. század elején már fenállott, s az egyházmegyei schematismus 1254-iki jegyzése csupán a szászai telepések régi kiváltságainak megerősítésére, s a tatárjárás alatt valószínűleg megsérült egyház kijavítására vonatkozhatik.

Az egyháztól nem nagy távolságban állott azelőtt egy sánczokkal és árkokkal körülvett erős űrtorony, melynek épentartása az 1655-ik évi 3-ik törvényczikk erejénél fogva Zólyom megyének tétetett kötelességül, s melybe ugyanazon törvényczikk állandó őrség gyanánt 25 lovast rendelt. Ezen űrtorornak jelenleg már csak igen csekély omladéka láthatók.

IV. Dobroniva.

Azon kis regényes völgyecske egyik fordulatánál, melynek mélyében az országút Korponától Zólyom felé vezet, szemébe tűnik az utasnak Dobroniva kis mezőváros, román magas tornyu egyházával, s távolabb egy meredek hegycsúcs tetején a hasonnevű várrom. Ezen kis mezőváros nem csupán régi egyháza és festői várromja által vonza magához a régiségkedvelőt, de azon eddig még ismeretlenül heverő diplomatikai kincs által is, melyet e város külön kis toronyban lévő levéltárában őriz, s melynek átkutatására még mindeddig nem találhattam alkalmat. Ennélfogva csupán a már kiadott oklevelekre kelletem szorítkoznom, ezek nyomán Dobroniva múltjára nézve a következők-ről lett tudomásom:

1254-ben IV. Béla király megerősíti a dobronivai és bábaszéki vendégtelepesek régi szabadságait, mint már főlebb Bábaszékenél láttuk, s ugyanazon kitételei az oklevélnek, melyeket ugyanott Bábaszéknek már ez év előtti huzamosb létezésére vonatkozólag főlemlítettem, Dobronivára és plébániájára is alkalmazandók. (Cod. Dipl. IV. 2. 228).

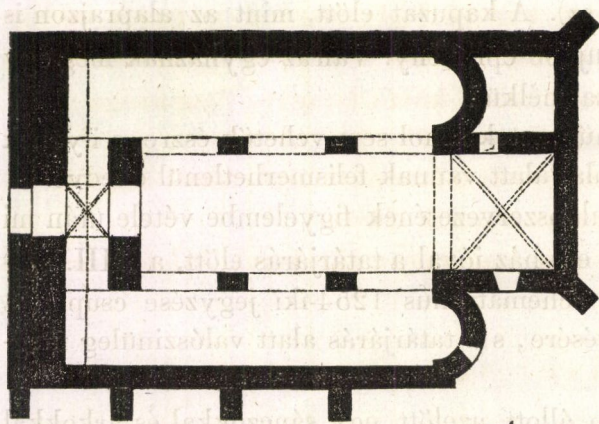
1270-ben V. István király újlag megerősíti a dobronivai lakosok szabadalmait (Cod. Dipl. VII. 2. 9). Ugyanezt teszi 1419-ben Zsigmond király is (Cod. Dipl. X. 6. 210).

1424-ben Zsigmond király a dobronivai várat és várost nejének Borbála királynénak adományozza (M. Történelmi Tár IX. 53).

A többi történeti adatok nagyobb részét a dobronivai várat illetvén, azok alább a vár leírásában fognak előadatni; jelenleg pedig fordítsuk figyelmünket

a plébánia egyházra,

mely a város feletti dombon, kőfallal körülvéve s toronnyal megerősítve, emelkedik. Az egyház kisebbszerű román basilikát állít elénk magasabb közép- s alacsonyabb oldalhajókkal, s középen a nyugati homlokfalon belül négyszeg magas toronnyal.

A dobronivai egyház.

voltak kiszámítva. Az egyház egész belső hossza 71 lábat tesz, miből a karhelyre 16', a hajóra pedig a toronnyal együtt 55' esik. Belső szélessége 42', ebből a középhajóra 16', egy-egy oldalhajóra pedig 10' 6" szélesség jut.¹⁾

Az egyház minden helyiségeiben egyszerű félkörívű keresztboltozattal bír, mely azonban úgy látszik, a középhajóban legalább, újabb időből való, ellenben a karhely és a torony földszintjének keresztboltozatai még a régiek, s ezeknek hevederei, hasonlóan a bábaszéki és szászi egyházakéihoz, négyszeg alakítást mutatnak, szintén torusforma vállkövekről emelkedve föl. Mivel azonban a karhely nem képez tökéletes négyzetet (szélessége 16', hossza pedig a diadalíven belül csak 14), ennél fogva keresztboltozata se tökéletes félkörívű, de míg a keleti vagyis az oltár mögötti falív félkörívet mutat, már a keskenyebb oldalfalak ívein nyomott csúcsívek láthatók, mely körülmény oda látszik mutatni, hogy a karhely boltozatát az átmeneti időszakban, tehát nálunk a XIII. század tartama alatt, nyéré. A középhajó boltozatát három faragott zárkó foglalja össze, kettő rózsa, egyik pedig csillag alakban. Egyébaránt az oldalhajók boltozatának nyomott keresztívei nagyobb régiségre látszanak utalni. A középhajó oldalfalait egyszerű négyszeg faltámok hordozzák, félkörívű válívekkel lévén egymással összeköttetésben; vállaik a karhely vállköveiéhez hasonló profilt mutatnak, ellenben alul minden talapzat nélkül állnak a puszta kövezeten. A mellékhajók apsisaiban belülről, a kúpboltozat kezdeténél szintén vállpárkányzat húzódik körül hasonló torusféle alakítással. Régi félkörívű ablakai közül még kettő létezik, egyik a déli oldalhajó apsisában, a másik pedig ugyancsak a déli oldalon a közép hajóban a oldalhajó fedele fölött, mindkettő keskeny, s kifelé táguló nyílással. A karhely zárfalában, az oltár mögött, szintén egy nagy befalazott félkörív ablak vehető észre. A többi ablakok mind félkörívűek ugyan, de újabbkoriak. Bejárása az egyháznak csak egy van, a nyugati oldalon a tornyon keresztül, de minden díszesb kapuzat nélkül. Az erős négyszeg toronynak legfelső két emeletén kettős román ablakok léteznek, melyeknek középső oszlopocskái román golyószelvényes fejezetekkel bírnak, a rájuk nehezedő kőlapok (Kämpfer) pedig a szokásos torus helyett, az ablak-boltozat alatt, horonyalakítást mutatnak.

Az egyház sz. Mihály arkangyaltól címeztetik, s bír egy fő oltárral a karhelyben, s két mellékoltárral a kerek apsisokban. Ezenkívül őriztetik még az egyházban egy nevezetes fából domborműben művészileg faragott oltárkép, mely 13 emberi alakból álló

¹⁾ Ezen mértékekre nézve megjegyzem, azoknak megszerzésénél időhiány miatt nem járhattam el oly szigorral, mint a tárgy érdekességét tekintve óhajtottam volna, ennél fogva utánmérések szükségeltetvén — melyek az ösmértékeknél néhány lábnyi különbséget, s akkor talán szabályszerűbb arányokat eredményezhetnek — az ezek nyomán netalán megkívánandó kiigazításokat későbbi közleményeim fogják hozni.

esoportozatot állít elénk, festve s megaranyozva, alul 1519. évszámmal, melynek rajzát s részletes leírását a korponai szárnyasoltárral együtt későbbi közléseim egyikében fogom adni. Van az egyházban keresztelő medencze is, fehér kőből faragva, magassága 3' 3'', mely serleg alakban emelkedik az alsó kerek alacsony tőről.

Kivülről sehol sem fedezhetni föl az egyház falain párkányzatokat, vagy falvonalakat, melyek kétségkívül a vastag vakolat alatt vannak elfedve.

A várostól kis félóránnyira északnak, egy magánosan álló kerek és igen meredek hegytetőn látszanak.

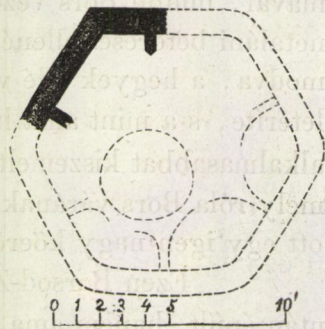
a dobronivai vár

romjai. Csekély maradványai ezek az egykori erős várnak, mely, tekintve a hegy magasságát s tetemes meredekségét, nem volt könnyen bevehető, s a mélyen alatt a völgyben elvonuló országut fölött teljesen uralkodott. Legelső okleveles említés tételik róla 1424-ben, midőn Zsigmond király e várat a várossal együtt, mint fölebb láttuk, Borbála királynénak adományozta. Egy századdal később már Verbőczy István birtokában találjuk, ki azt II. Lajos királytól nyere adományban (Istv. VIII.), s ki a hagyomány szerint itt írta hármaskönyvét. De csak rövid ideig képezé Dobroniva a Verbőczy család tulajdonát, mert a Lajos király szerencsétlen halála után bekövetkezett zavaros időkben Turri Kristóf, zólyomi várnagy, Mária királyné nevében azt kezére keríté, utóbb pedig saját birtokában megtartá. Az ekként tulajdonától megfosztott Verbőczy családot oltalma alá vette ugyan az országgyűlés, mely 1542-ben 10-ik törv. czikke által a dobronivai várat visszaadni rendelé Verbőczy Imrének, István fiának s tolnai főispánnak, de minden eredmény nélkül, mert a XVII. században mint koronáját a Dersfyek, s ezek révén az Eszterházyak nyerték el, előbb zálog, utóbb pedig örök czímen. Ezek közül *Eszterházy Sándor*, Pálnak az érsekújvári tábornoknak a fia s Miklós nádornak unokaöccse, testvérevel az atyai birtokokban megosztóván, s osztályrészül többek közt Dobronivát is nyervén, e várat 1668-ban „Urbarium“ című kéziratában részletes leírásban részesíté, melyből kiviláglik, hogy azon időben még lakható és védhető állapotban volt. Hogy mikor s mi által jutott jelen elpusztult állapotára, arról nincsenek adataink. Valószínűleg a múlt században, mivel Bél Mátyás idejében már romokban hevert.

A mostani csekély omladékokból igen keveset lehet az egykori vár kiterjedésére s kinézésére következtetnünk. Annyi mégis észrevehető, hogy a tulajdonképeni felső vár toronyalakú szögletes építményből állott; de hogy az vajjon szabályszerű nyolcz- vagy hatszögű volt-e, azt már az omladékok alatt eltemetett alapfalakból ki nem vehetni. Az északi oldalon két oldalfal az általak bezárt sarokkal együtt még fennáll, az egyik 2°, a másik 5°-os szélességben, s 1° vastagság mellett 10—15° magasságban, de ezeknek ablak és ajtónyílásai stílbéli részletekkel nem bírnak. A sarok kívülről négyszeg kövekből van építve, s mindkét oldalán legfelül a második emeleten lőrészek gyanánt kifelé táguló kis ablakok látszanak. Az ablaknyílásokból következtetve, az épület 2 emeletes lehetett, a mint azt *Eszterházy* kézírata is előadja, s ezek közt egész sorokban kis lőrésféle lyukak vehetők észre.

Belül, néhány beomlott pinczén kívül, már igen kevés látszik az egykori építmény alapfaláiból, melyek porlaszhalmok alatt fekszenek eltemetve, s a mi keveset még föl lehetett ismerni, azt alaprajzunk tünteti elő.

Ezen felső váron alul, néhány öllel lejjebb, gyeppelel benőtt sánczalakú gyűrű övedzi körül a hegycsúcsot, melyről azonban szinte meg nem határozható, hogy vajjon

egyszerű földsáncz volt-e, vagy pedig inkább valami külső falnak vagy épületeknek omladéka képezi-e. Ezen maradványok után ítélve, a vár inkább kisebbszerű magán-vár vagy erős vadászkastély lehetett, mintsem terjedelmes várépítmény.

Egykori kinézésére s belső felosztására nézve ad némi felvilágosítást E. S. említett 1668-iki kézírata, melyben e vár is részletes leírásban részesül, s melynél csak az kár, hogy nincs terjedelmesebben tartva. (Lásd közölve a M. Tud. Értekezőben, II. 466.) Szerinte a vár kétemeletes volt, s egy nagyobb és egy kisebb kapuval bírt. Földszintjét kilencz helyiség képezé, ú. m. egy pitvar, mellette a drabant szobája, s ezentúl 7 bolt-szerű hajlék, melyek egyikében a várkút létezett. Az első emeleten volt 8 helyiség, azonkívül egy folyosó, mely, valószínűleg kívülről, még három helyiségbe vezetett. A második emeleten volt egy pitvar és két szoba, a pitvarból föl lehetett menni az épület tetejére, hol ismét hét kis kamara volt zszindely alatt, és egy öreg bástya. Ennyit említ a kézirat; de vajjon voltak-e még a főépület közelében melléképületek vagy kőfalak is, arról nem tudósít. Bél említ ugyan épületeket, melyek a vár körül fönmaradtak s gazdasági czélokra használtattak, de előadásából ki nem vehető, hogy ezen épületek alatt nem a várdomb aljában lévő majorokat s egyéb gazdasági épületeket érti-e.

Dobronivát jelenleg a k. kamara bírja, s a zólyomi uradalomhoz számíttatik.

V. ZÓLYOM.

A Garamvölgynek azon részén, hol a Garam előbbi irányát elhagyva, nyugatnak veszi folyását, s hol a völgy kitágulva, erdős hegysorok által bezárt kies térséget képez, — fekszik Zólyom, régi sz. királyi város, s fölötte kis emelkedésen az egykori királyi vár, fő és melléképületeivel, tornyaival és bástyaival, néma komor emlékeiként egy fényesebb kornak, mely egykoron viszhangoztatá a vár csarnokait és termeit a királyi díszes népség tolakodó zajától, s a körülfekvő bérceket és völgyeket, a kürtök rivallásától, s a vadászebek csaholásától. Zólyom egyike volt azon helyeknek hazánkban, hol királyaink legnagyobbjai gyakran és szívesen tartózkodának, s melyhez ennél fogva kedves emlékek vannak csatolva.

Miután Zólyom mindeddig oklevelekre fektetett történettel nem bír, következőzenek itt azon adatok, melyeknek az eddig már köz kézen forgó kútforrások nyomán birtokába jutottam :

Béla király névtelen jegyzője XXXIV. fejezetében írja: hogy a honfoglalás alkalmával, midőn Bors vezér a zólyomi erdő felé haladott volna, hogy azt a túllakó népek netaláni betörései ellenében kő- és fatorlaszok által elzárja, egy szarvas előle megfutmodva, a hegyek felé vevé futását, melyet Bors úzóbe vevén, a hegyek tetején nyilával leteríte, s a mint ama hegyeken körültekintetett, közülök legott egyet, a várépítésre legalkalmasabbat kiszemelt, s összecsdítván sok pórnépet, annak ormára erős várat épített, mely róla Bors várának lett elnevezve. Azután pedig seregével a zólyomi erdőbe hatolván, ott egy igen nagy kőerősséget építtetett, melyet róla *Borssed-Zovolunnak* neveztek el.

Ezen Borsod-Zólyom alatt nem a mostani várat kell értenünk, mely a tatárjárás után épült, hanem ama régibbet, melynek romjai mintegy félórányira délfelé, egy magas hegyháton, maig is láthatók, s *Pusztavár* név alatt ismeretesek. Azon körülmény, hogy a névtelen jegyző idézett előadásában városról nem tesz említést, oda látszik mutatni, hogy az csak későbbben, s valószínűleg jövevény telepések, s meglehet a várhoz tartozó fegyveres nép által is, lett a vár aljában fölépítve, a minek azonban legfőlebb a XIII. század elejéig kellett megtörténnie, mivel a XIII. század első felében itt már nem csupán

várost, de benne lakosokul nevezetes kiváltságokkal felruházott vendégtelepeseket találunk, kik egyéb szabadalmaik közt azon joggal is bírtak, hogy egyházuk számára papot szabadon választhattak.

1237-ben nov. 10-én IV. Béla király személyesen tartózkodott Zólyomban (Cod. Dipl. IV. 1. 71.) úgyszinté 1238. jun. 7-én (Cod. Dipl. IV. 1. 115.) valamint 1240. jul. 9-én (Cod. Dipl. IV. 1. 201.).

1241. elején az országot előzőnlő tatárok Zólyom vidékét is pusztítván, mind a várat, mind a várost fölégették, mely alkalommal a zólyomi polgárok szabadságlevele is veszendőbe ment. S valószínűleg ezen végpusztulás okozá, hogy a tatároknak a következő 1242-dik év nyarán történt kivonulása után, a vár nem lett előbbi, de a mostani helyére építve, legalább a mostani vár legrégebbi részletei a XIII. század második felére, tehát a tatárjárás utáni évtizedekre utalnak. S hogy Béla király a vár és város újbóli fölépülését nem csupán előmozdította, de személyes jelenléte által részben vezérelte is, azt valószínűvé teszik: először is, hogy a tatárok kitakarodása után alig négy hónappal 1242-dik évi dec. 3-án s azontúl is számtalanszor személyesen meglátogató Zólyomot; továbbá, hogy a vár mellett vadaskertet, s udvara számára királyi szolgákat és halászokat tartott, valaminthogy a város polgárait, mint alább látni fogjuk, különféle jótéteményekben részesítette.

1244-ben dec. havában Béla király Zólyomban tartózkodván, a zólyomi polgároknak a tatárjárás alatt veszendőbe ment szabadságlevelét újból kiadja s megerősíti, a szerint a mint azokról tudomása volt: „quam eos primitus habuisse didicimus.“ Első pont: hogy egyházuk számára maguknak plébánost szabadon választhassanak. (Cod. Dipl. IV. 1. 332.).

Az 1245-ik és 1247-iki évek szeptember havait Béla király ismét Zólyomban töltötte.

1250-ben Béla király a zólyomi határból egy birtokrészt *Radunnak* adományoz, ki őt a tatárok előli futása alkalmával mindenütt kísérte és híven szolgálta, s később is fiaival udvaránál — in domo nostra — folytonosan tartózkodván, neki különféle számos szolgálásokat tett, — oly módon és oly joggal, minővel említett Radun ugyanazon birtokrészt már II. András királytól bírta volt, s bevezetteti őt Miko zólyomi főispán által (Cod. Dipl. IV. 2. 59.). A határleírásban említettnek: a *királyi halászhelyek földjei*, az *erdőörzök faluja*, a királyi erdő és rét, a zólyom-lipcei út, továbbá magyar helynevek *Eburcse* vagy *Eburcsen* folyó, *Hassagh*, *Egurfeo* és *Egur*.

1254-ben Béla király megerősíti 1249-iki (1244-iki?) oklevelét, mely vízceszpek által megsérült, s melyben a zólyomi vendégtelepések kiváltságait kiadta volt, s egyuttal ezeknek kérelmére, mivel elegendő földekkel nem bírnának, újabb földeket adományoz a *királyi halászhelyek* által lakott *Halász* (Ribár) helység — prope Zolon — határból, „ut hospitum nostrorum numerus et vtilitas, ac commoditas augeatur.“ A határleírásban említettnek: *Buzenth* forrás, *Bucha* telepések helysége (a mai Bucs), mely ugyanazon királyi halászhelyeknek adatott, továbbá *Koachou* telepések helysége (a mai Kovácsi) és *Tapulcha* folyó (Cod. Dipl. IV. 2. 213.).

1256-ban Béla király zólyomi kertjének őrzőit, mivel szántóföldekben szükölködnének, a hontmegyei *Zud* helységgel örökösen megajándékozta, és őket *Comes Dubak* által bevezetteti (Cod. Dipl. IV. 2. 394.).

Ugyanez évben a zólyomi erdő őrzőjének és kapitányának *Budislav*nak a szászai és dobronivai határookban, két patak közt fekvő darab földet adományoz (kam. levélt.).

1257. aug. és 1261. jul. és sept. havaiban ismét személyesen Zólyomban tartózkodott Béla király (Ráth Károly a m. kir. hadj. 28.).

1263-ban Béla király visszaadta a zólyomi telepéseknek azon, a *vadaskertje* fölötti két árok közt elterülő földet, melyet néhai Mikó zólyomi főispán tőlük elfoglalt, s melyre Detrik gróf, Mikó fia, falut telepített volt. A határleírásban említettnek: *Lukvapataka*, folyó, *Mezitelén hegy*, domb (montem planum), a királyi halászház földjei; a sz. *Miklós egyházának* (a hajniki plébánia) földje; a királyi szolgálók földjei; az első határ volt keletfelé a Zlathna folyó mellett, a *vadaskert* kapuja előtt (Cod. Dipl. IV. 3. 142.).

Ezenkívül Béla király uralkodásának ideje alatt, az eddig ismert oklevelek nyomán, még négyszer látogatta meg Zólyomot, hogy azonban ezen látogatásainak száma a felhozottaknál még jóval fölebb ment, arról néhány kiadatlan oklevélbe való pillantás után alkalmam volt meggyőződni.

Utánna IV. László, III. Endre, és I. Károly királyok is többször tartózkodtak Zólyomban. Azonban úgylátszik, IV. Béla király előszeretettel Zólyom iránt leginkább öröklé Nagy Lajos király, kinek emléke sokféleképen van Zólyomhoz kötve.

Személyes látogatásainak hosszú sorát állítják eléünk az ezen korból való oklevelek, úgymint: 1344. aug. 9-én, 1361. aug. 9-én, 1365. nov. 6-án, 1368. aug. 9-én 1374. jul. 4-én (Ráth K. a m. kir. hadj.).

Az 1376-ik év jul. és aug. egész havait Zólyomban töltötte, Kejstut litván herceg ellen itt gyűjtven össze hadait (Ráth. K. 77.).

1377-ben ismét hosszabb ideig tartózkodott Zólyomban, nevezetesen febr. 28-án, továbbá oct. 30-án és egész november hóban (Ráth K. 78.).

1379-ben a lengyelek ügyeivel foglalkozván, három ízben volt Zólyomban, febr. 6-án, jul. 31-én, nov. 1-én (Ráth. K. 80.). Úgyszint 1380. febr. és mart. nov. és dec. havaiban, és 1381. aug. 22. 24-én (Ráth. K. 81.). Ugyanez évben a zólyomi egyház kijavíttatásának költségfedezésére elrendelék, hogy a bor szabad be- és kivitele alkalmával minden veder után 1 forint fizetessék (Városi levélt.).

1382-ben szinte több ízben, mart. 16-án, máj. 1-én, jun. 1-én tartózkodván Zólyomban, ugyanez év julius havában a lengyel rendeket ide rendelék, s velök a maiglan *Rákos*nak nevezett mezőn országgyűlést tartott, melyen a már hónapok óta betegeskedő király kérelmének engedve a lengyel rendek, Zsigmondnak, mint Mária leendő férjének meghódolának, s vele innét, magyar és cseh segédsapatokkal együtt a litván pártosok ellen jul. 25-én elindulának, kiket Lajos király egész Libethbányáig elkísért (Szalay II. 261.). Ugyancsak ezen országgyűlés folyama alatt érkeztek durazzoi Károly követei is Zólyomba, Lajos király segítségét anjoui Lajos ellenében fölhívni (u. o.).

De alig hat hét eltelte után véget vetett a nagy király dicső országglásának a halál. Neki tulajdoníttatik a zólyomi vár terjedelmesb kiépítése is; s hogy korából díszesb emlékek maradtak fel a vár némely részleteiben, alább fogjuk látni a vár leírásában.

Mária királyné és Zsigmond király szintén több ízben mulattak Zólyomban.

1424-ben Zsigmond király Zólyomot „cum domo regia“ nejének Borbála királynénak adományozá (M. Tört. Tár IX.), ki annak birtokában csupán 1439-ig maradt, mely évben Albert király az összegyűlt rendek és karok megegyezésével tőle, mint ki a hon ellenségeivel való szövetezése által magát eddigi birtokaira érdemtelenné tette, fekvő javait elvevé, és nejének Erzsébet királynénak átadá (Hunyadiak kora X. 43.); s ámbár az illető oklevélben Zólyomról nem tétetik említés, mindamellet ennek is hasonló sorsban kellett részesülnie, mivel 1439-ben Zólyomot már Erzsébet királyné birtokában találjuk, ki is azt férjének rögtöni halála után, még ez évben Giszkrának adományozá (Cod. Dipl. XI.). Ebből az egész vidékre gyászos időszak következett be, mert Giszkra cseh csapataival. Zólyomban megfészkelvén magát, innét az egész környéket sokféleképen sanyargatta, miért is Bonfin Zólyomot „asylum latronum“-nak nevezi.

1451-ben Hunyady János a losonczi csata után Ipolyság vidékén Giszkra erősegeit megvévén, hirtelen Zólyom alatt termett, s a várost felgyújtván, szemben a várral erődöt emeltetett, s azt őrséggel, lőszerekkel és élelemmel ellátta, hogy a környék oltalmára lehessen, s a cseheknek ellentállhasson. (Thuróczi, IV., 48.).

1462-ben Zólyom 23 évi birtoklás után végre egészen kitisztult a csehektől, mert ez évben Giszkra meghódolván Mátyás királynak, átadta kárpótlás mellett mindazon erősségeket, melyek még kezén voltak (Szalay III., 200.), s ekkor virradt Zólyomra fénykorának harmadik és utolsó szaka, midőn t. i. Mátyás király Zólyomot s vidékét megkedvelvén, benne sokat tartózkodott, minek következménye lőn, hogy a város is csakhamar hamvaiból fölépült, s hogy benne az udvarhoz tartozó főurak közül is sokan saját házakat emeltek (Bél, Not. Hung. II., 466.).

Mátyás király halála után Zólyom, fiának Korvin János lipthói hercegnek és zólyomi főispánnak jött birtokába, — ennek halálával pedig a koronára szállt. (U. o.).

1522-ben II. Lajos király eldődeinek példáit követve, Zólyomot nejének Mária királynénak adományozá. (M. Tört. Tár. IX. 89.).

A török háborúkban Zólyom a végvárak közé soroltatott, a mint is az 1557. 7-ik és 1558. 37-ik törvényczikkek erősítésére Zólyom megyét rendelik; s ezentúli különféle viszontagságait röviden még a következőkben foglalom össze:

A XVII. század elején Zólyom magán birtokká válván, — elébb zálogczímen Dersfyeké, utóbb örökczímen Eszterházyaké, — az azon időben dühöngött vallás és polgárháborúkban hol az egyik hol a másik fél hatalmába került. Így 1605-ben Rhédey Ferencz és Homonnay Bálint által körülvétetvén, a vár és város csakhamar megadta magát. (Istv. XXXIII., 821.).

1606-ban a bécsi békekötés erejénél fogva a vár visszaadni rendeltetett Dersfyeknek, mint zálogbirtokosainak.

1619-ben sept. elején az őrség ismét Széchy Györgynek, Bethlen hadvezérének adta meg magát. 1620-ban Bethlen az őrséget megerősítvén, a m. koronát ide hozá, s egy ideig a vár egyik rejtek boltjában őrizé.

1644-ben nemkülönben megnyíltak Zólyom kapui Rákóczy hadai előtt.

A Tököliféle hadjáratban szinte hol az egyik hol a másik hadakozó fél birta Zólyomot, a nélkül, hogy ezen idő alatt a vár és város nagyobb pusztítást szenvedett volna, miglen a XVIII. század elején, 1708-ban, Rákóczy hadai e vidékről elvonulni kénytelenítettvén, a várost fölégették, mely alkalommal a templom is a várossal együtt majd végkép leégett, s a lakosok nagy inségre jutottak (Bél, Not. Hung. II.). A későbbi nyugodalmasabb idők alatt azonban a város lakosai előbbi jólétüket visszanyervén, a város is lassanként fölépült, s jelenlegi kinézését nyere.

Körfalai néhány év előtt még fennállottak, jelenleg azonban már nagyobb részt, a kapukkal együtt, le vannak hordva. Zólyomban vizsgálódásunk tárgyát az ó vár, a mostani vár és a plébániai egyház képezvén, nézzük legelőször is

az ó várat (Pusztihrad),

melynek romjai délfelé mintegy félóránnyira a várostól egy magas hegy keskeny, hosszú hátán szemlélhetők. Ezen hegyhát három oldalról megmászatlan lévén, déltől északra mintegy nyolczad mértföldnyire huzódik, néhol csak néhány ölnyi, néhol azonban jóval nagyobb szélesség mellett, s egész terjedelmében romokkal és falomladékokkal van borítva. Mindjárt a hegy déli fokán, hol a hegyoldalon fölvezető ut rögtön a hegy

tetejére kanyarodik, áll több ölnyi magasságban egy fölötté vastag fal, lent felülboltozott nagyobb nyílással, fönt pedig minden rend nélkül néhány ablaknyílással; ezeken azonban semmi stílbeli részlet nem vehető észre. Ezen déli faltól, mely valószínűleg a kapu egy részét képezé, mindkét oldalon, a szerint, a mint a hegyhát szélesbül vagy keskenyül, vastag falak húzódnak végig 6—8' vastagság mellett néhány lábnyi magasságban, melyek valószínűleg a vár körfalait képezék. Az ezeken belül elterülő tért mélyebb süppedések által félbenszakasztott porlaszdombok fedik, melyek közt több helyütt keresztben vonuló vastag alapfalaknak nyomai láthatók. A hegy északi fokán ismét egy homlokfal alsó részére akadunk, mely küloldalán még meglehetősen magasságban fennáll, s melynek vastagsága alul 8, feljebb pedig 6 lábat tesz; benne egy kifelé szűkülő ablaknyílás vehető észre, melynek belső oldaláni szélessége 3' 7", a külső pedig csak 5". Ezen hegyfokról gyönyörű kilátás nyílik a Garam völgyére, melynek csupán a Beszterceze megett emelkedő magas hegyek vetnek határt. Innét a hegy északi meredek oldalán, több öl vastagságu alapfalak húzódnak messzire lefelé, mígnem rögtön kelet felé fordulván, ismét messze lent, mintegy a hegyoldal közepe táján, nagyobb terjedelmű rommaradványokban végződnek, melyek a vár alsó műveit képezék, s melyekből az alapfalakon kívül még egy magas szögletfal áll fenn, mintegy 15 ölnyi magasságban, 8' vastagság mellett. Ez kívülről faragott kövekkel volt kirakva, melyeket alul a szögleten kíváncsi kincsesók szétbontván, a falnak belsejében mindkét irányban rejtett folyosóféle üregek jöttek napfényre, melyeknek a sarokmelletti nyílásaik 1½—2½' szélességet és 2—3½' magasságot mutatnak. Hogy ezen nyílások valjon a falakban fölfelé vezető fedett folyosók voltak-e, érdekes volna belülről megvizsgálni. A szögletfalakon belül egy bedőlt pinczének dongaboltozata részben még fennáll, s fölötté az egyik szögletfalon keresztül lépcsőzet vezetett, melynek külső részéből még mintegy hat lépcső megmaradt. Ezen szögletfal előtt kis térség nyílik, szinte alapfalakkal és rommaradványokkal körülvéve, melyek az előbbiekkal együtt képezék a vár alsó részét, s melyhez egy külön meredekebb ut vezet.

Ha ezen felső és alsó romok nagy kiterjedését figyelembe vesszük, melyek nem csupán erős várnak de kisebb városnak is megfelelhetnének, úgy nem fogjuk túlzottnak találni a névtelen jegyző kitételét, midőn Bors vezér által itt egy igen nagy kőerősséget építtet. S valóban, ezen rommaradványok után ítélve, az egykori várban néhány ezer ember kényelmesen lelhetett hajlékot. Kivánatos volna, ha ezen romoknak pontos és részletes fölméretése eszközöltetnék. S hogy netaláni ásatások se volnának érdek és bővebb eredmény nélküliek, mutatja azon körülmény, hogy néhány év előtt a felső várban egy bolthajlék besüppedt, s az omladék kapzsi kincskeresők által részben eltávolíttatván, egy négyszeg tágasabb hajléknak falaira akadtak, melyeknek egyikében, kis falüregben apró pénzekkel teli edényt találtak, de minél sokkal érdekesebb fölfedezés azon észrevétel által tétetett, hogy a falakon köröskörül sima barnavörös márványozásnak (marmorirung) nyomai valának láthatók. Ezen márványozott falak létéről személyesen kívánván meggyőződni, azokat, a mennyire sérült állapotuk megengedé, figyelmes vizsgálódásnak vetém alá, s úgy lelém, hogy a nyers kőfalat elébb durva, egész kavics és tégladarabokkal vegyített vakolat fedi, s e felett látható egy finomabb 3—5"-nyi vernyeges és kőkeménységű vakolatréteg, melynek felülete egészen simára lecsiszolva lévén, szép barnavörös, aprón pettyezetett falfelületet állít elénk, megsérült állapotánál fogva azonban jelenleg már meg nem határozható, hogy ezen ekként létrehozott sima falfelület nem szolgált-e falfestményeknek alapul.

A mostani vár

a város déli oldalán egy kis domb tetején emelkedik, s áll a középső négyszeg fő épületből, mely tágas udvart zár körül, s több rendbeli melléképületekből, körfalakból és tornyokból. (I. IV. táb. 1. sz.). Alaprajzában feltűnik kiváltképen a fő négyszegépület szabályossága, melynek tervezésénél inkább a kényelem és lakhatóság, mintsem egyedül a védhetőség látszott figyelembe vétetni, s mely ennél fogva inkább hasonlít megerősített királyi palotához, mint várerősséghez, a mint is Zsigmond király 1424-diki Borbála királyné számára kiadott adománylevelében jellemzőleg „domus regia“-nak nevezetik.

A bejárás először is a külső négyszeg kaputornyon keresztül történik (I. IV. táb. 2. sz. A.) mely a külső körfal s a fő épület északi s a város felé fordított oldala által képezett kis előudvarba vezet, innét pedig a B melletti belső kapun keresztül a belső négyszeg várudvarba, melyet köröskörül részint kő-, részint faoszlopokon nyugvó folyosó vesz körül. Ezen belső kapu külső nyílása nyomott csúcsívet mutat, melynek ívei az átmérő $\frac{3}{4}$ -ével lévén mint sugárral alkotva, a félkörív s az egyenoldalu csúcsív közt épen a középet tartják. Kivülről, mint a falban látható bemetszés és az oldallyukak mutatják, vonóhiddal záródott. Belül a kapufolyosó félkörű dongaboltozattal van fölülboltozva, valamint az udvar felőli kapunyílás is félkörívű. A kapufolyosó mindkét oldalán díszes kőfaragványok láthatók, melyek mintegy 6' magasságban, a falból messzire előszökő folytonos csúcsívetekből, s ezek közt csúcsívbe végződő s lefelé eleven tagozattal lefaragott három félkörívkből állnak, s melyeket a folyosó egész hosszában széles párkányzatmú szegélyez körül, vastag gömbölyű henger és mély horonyalakítást mutatva, s ennél fogva a koragót stíl jellegét hordozva magán. Az egyik oldalfalon $8\frac{1}{2}$ ily ívetet létezik; a másik oldalon 11 volt, de középen egy áttört ajtó miatt kettő kivétellett. Az egész mű magassága a párkányzattal együtt $8' 3\frac{1}{2}''$, s alul kőülések vonóznak végig, kétségkívül az egykori kapuórség használatára.

Ezen faragványokon fölül, a boltozaton avúlt falfestmény látható, részben lekopva, részben elhalványodva, de melynek némely részei még jól kivehetők. Legelőször is szemünkbe ötlük egy, körök által keret gyanánt környezett kép, melynek avúlt kék alapszínében emberi alakot veszünk észre, mely valószínűleg valamely szentet avagy királyi személyt ábrázolt, de melynek arcvonásai le lévén kopva, már ki nem vehetők; fejét, melyen valami koronaféle csak homályosan látszik, sárga szentfény veszi körül, testét pedig sötét barna palástféle öltöny fedi, fent a nyak körül sárga szegélyzettel, melyen egykor betűk léteztek, de melyek közül jelenleg csupán egy gót majuscula *S* vehető ki. A mennyire a festmény kopott volta észrevenni megengedi, az alak egyik kezében tarka gömböt tart. A körök által képezett s fehérnek hagyott keretben föliratnak nyomai láthatók, melyek azonban ma már oly csekélyek, hogy egyedül a betű alakjára nézve adnak felvilágosítást, miszerint azok gót minuscula alakúak voltak. Ezen kerek kép körül avúlt zöld alapszinen különféle arabeszkszerű festmények vehetők észre, részint csupán egyes sugárszerű vonalak, részint pedig sajtószerű alaku fehér, sárga és sötétbarna virágok és levelek által képeztetve, olyformán azonban, hogy azok, a sötétebb színek általi árnyalások mellőzésével, csupán egyes halvány fehér vonalak által körülrajzolt, vagy laposan színezett alakzatokat állítanak előnkbe, s ha a betűk és a festmény jellemét egybevetjük, úgy annak keletkezési idejéül legkésőbb a XV. századot nyerjük, némely okok azonban az alsó párkányzatmúval ugyanegy korszakra látszanak utalni.

Ezen kapufolyosót elhagyva s a belső várudvaron rézsut áthaladva, *D* mellett (IV. táb. 2. sz.) kis csúcsív ajtón a régi fa lépcsőhöz, s ezen fel az első emeletbe, az egykori előcsarnokba jutunk (*E*). Ez egy tágas négyszeg hajlék, melyből többfelé vezetnek

ajtók. Legérdekesebb itt a fő portále, mely az egykori királyi díszterembe vezetett (I. I. táb. 3. sz.). Ennek belső nyílása 3' 8" széles és 6' 6 1/2" magas, s fölül a lapos lóhereívet mutatja. Külső díszítményét mély horonyok által elválasztott nyulánk kis oszlopok képezik, melyek kerek talapzatokon nyugva, s részben az ajtónyílás alakját követve, fönt fekkentes pálczák által átmetszetnek, kis négyszeg osztályokat állítva elő, s az egészet fölül fekkentesen egyetlen nagy, fedél alakun lenyújtott horony szegélyzi körül, mely mindkétoldalon czifrán faragott kis orsóalaku vállkövekről emelkedik föl, mi által a kapuzat különös élénk és díszes kinézést nyer. A kis oszlopok közül a sarkon lévők vastagabbak, s a kifejlett gót körtealakot mutatják, s hozzájuk mindkét oldalon kis kerek pálczák simúlnak; a többi kisebb oszlopocskák pedig kerek féloszlopokból állnak (I. I. táb. 4 sz.) valamennyien a gót stíl szerint módosított szintén kerek attikai talapzatokon nyugodván, melyeknek hossza nyújtott alsó részét a szöglet oszlopoknál, egymást átszelő rézsutos vonalak által képezett kis csürlődéd mélyedések borítják, ellenben a kisebb oszlopoknál rézsutos vonalak csavar alakban övezik. Ezen kerek talapzatok ismét négyszeg talpakon nyugosznak, s a szögleteken sarkkövekkel vannak ellátva. Mig e szerint a kapuzat közép és felső része a kifejlett s részben elhaladt gót stíltre utal, az alsó kis sarkkövek még a román alakzatokra emlékeztetnek.

Fönt a fekkentes fedélalaku szegélyzet fölött, falfestménynek nyomai láthatók, kék, vörösesbarna és zöldszinü levéalaku arabeszek és egyes vonalak által képezve, mely utóbbiak legyező alakban egymást metszve, az árnyékatokat pótolják (I. I. táb. 3 sz.), s ezen festvény egészben véve a kapufolyosó boltozatának festvényéhez hasonlít, s valószínűleg vele egykoru is. Magán a kapuzaton szintén festés-nyomokat vehetni észre, melyek szerint az oszlopocskák zöldre, a vájudások pedig vörösre valának festve.

A második kisebb ajtó (I. IV. táb. 2 sz. b.) egy szöglet szobába nyílik, melynek falában lépcsők visznek föl a felső emeletbe, s ezen ajtó szintén lapos hármalóhere ívet mutat. Szélessége 2' 8", magassága 6' 2", s tagozat helyett a fal többrendbeli leszelése által nyer diszes kinézést. A harmadik ajtó (I. IV. táb. 2. sz. c.) egy sor szobába nyílik; szél. 2' 9", mag. 6' 3", nyílása szintén lapos lóhere-alakkal bír, s ennek tagozata egy vastag kerek pálczából, melyhez két kisebb pálcza simúl, s két erős horonyból áll, mely pálczák hasonlóan a fő portáléhoz fent fekkentesen átmetszetnek. Ezekon kívül még egy kis csúcsíves ajtó (I. IV. táb. 2. sz. d.) kivezet az udvar nyílt folyosójára; ezzel szemközt pedig egy másik e, mely kívülről vonóhiddal volt ellátva, a szemközti melléképülethez átnyújtott fahídra nyílik.

Az előcsarnok nem bír tetőzettel, csupán a falban látható egyszerű vállkövek jelölik ki egykori lapos gerendázatának helyét. Az egykori díszterem, mely jelenleg is palotának neveztetik, (IV. F, F,) ma már oldalfal által kétfelé van osztva, s egykori díszítményeiből mi sem maradt föl; az ablakok 4' 4" szélesek és 7' 9" magasak, közben kőoszlopokkal, melyek egyszerű horonyalakítást mutatnak. A terem gerendázatában a gerendák közti négyszegeken 78 fára festett arczkép látható, melyek a római és német császárokat ábrázolják, s melyek a vár későbbi, kevésbé érdekes korából valók. Őriztetik ezen teremben több, XVII. századbeli olajfestvény is, köztök bizonyos Vogl kapitánynak arczképe. A vár többi termei nemkülönbben meg vannak fosztva egykori díszítményeiktől, s a puszta falaknál egyéb nem bírnak.

A fő épület keleti odalán létezik a Sz. Istvánról címzett várkápolna (IV. G,) mely azelőtt kettős volt, t. i. egy felső kápolnából állott, melybe a folyosóról lehetett jutni, s egy alsóból, melynek kapuja az udvarra nyílt. Ily kettős kápolnák régi várakban igen gyakoriak voltak, hol a várur és családja a felső kápolnát, a várszolgák és fegyveresek ellenben az alsót használták. A jelen kápolna a XVII. században egészen átalakítottat-

ván, s kettős felosztását elvesztvén, érdekesebb részletekkel nem bír, kivéve portáléit, melyek közül a felső az emelet folyosóján, az alsó, jóval régibb pedig alant az udvarban látható.

Ez utóbbi csúcsíves, s számos nyulánk pálczatag és megfelelő horonyok által képeztetik, melyek a talapzatról fölemelkedve minden félbenszakítás nélkül fönt a csúcsban összefutnak, s melyek részben még a kerek pálcza, részint pedig már a körte alakítást mutatva (l. I. táb. 5. sz.), a kora gót stíl jellegét hozdozzák magukon, valamint a talapzatok is, melyeket a talpakkal a gót stíl szerint módosított s mély vájudásokkal ellátott attikai basis-alakzatok kötnek össze. A kapuzat mindkét oldalán külön kis kerek talapzatokról még két-két kis oszlop emelkedik, körte alakítással, melyek, mint a kapu mindkét oldalán fenmaradt boltív maradványok mutatják, a kapuzat előtt egykor létezett keresztboltozatnak szolgáltak vékony hevedereiül.

A felső kapuzat tagozata majd egészen hasonló ugyan, de levélsomókkal földiszített ívezete már a késő gót kanyaru alakkal bír, s ennek mindkét oldalán kis tornyocskák (fialen) emelkednek, levélsomókkal szegélyzetten s hegyesen keresztvirágban végződve. Ezen kapuzat jelenleg be van falazva.

Az udvart, mint már említém, széles folyosó veszi körül, melynek egy része kőoszlopokon nyugszik, más részét ellenben azelőtt vállkövek hordták, jelenleg faoszlopok támogatják. A kőoszlopok nyolczszögletűek, s fejezet gyanánt felül egy vastagabb s egy vékonyabb pálczatag által öveztetnek körül, melyeken nyugszik a négyszeg abacus kőlap; alul pedig kettő közülök, épen a várkapolna alsó kapuzatának irányában, a négyszegű talapzat szögleteinek megfelelőleg, kis sarkkövekkel van ellátva, mi a román formákra emlékeztet, a többi oszlopok ellenben a sarkkövek kihagyásával, szintén egyszerű pálczatag által körülövezve nyugosznak a négyszeg talpakon. Mindezen oszlopok vékony félkörű vállívek által vannak egymással összekötve, s az átelleni fallal keresztboltozatot hordanak, melyen a folyosó nyugszik. Ennek kőből faragott korlátja már a gót stíl utáni korszakból való, s valószínűleg ennek keletkezési idejére vonatkozik azon 1548-iki évszám, mely a folyosó fölött egy befalazott kőbe vésvé szemlélhető. A folyosó tulsó részét hordozó vállköveknél pedig, melyek jelenleg is teljes számmal megvannak, a kidüledt karniesz és a foszlány váltogatják fel egymást.

Földszint, a nyugati oldalon tágas csarnok nyílik az udvarra, mely épen a régi diszterem alatt terül el, s melyben a pinczékbe való lejárások léteznek. Ezen faragott négyszeg kövekből épített csarnok az udvarral félkörű széles vállívek által van összekötésben, melyek a tömör négyszeg támokról (egy-egy oldal szélessége 4') minden váll nélkül, már 3 lábnyi magasságról emelkednek föl, s melyeknek élei köröskörül le vannak szelve, úgy azonban, hogy alul a meghagyott éllel való közvetítést kis román sarkkövek eszközlik. A belső vállívek ellenben már nyomott csúcsívet mutatnak, s a támokból előszökő keskenyebb (3' széles) pilasterekről szintén vállak mellőzésével emelkedve, túl a falból valamennyire előszökő kis román karniesz alakú vállakra nehezdednek, s éleik szintén le vannak szelve, de alúl a sarkkövek elhagyásával egyszerűn élbe végződnek. Az ezen vállívek közti keresztboltozatokat, két horony s egy kis lemez által képezett, s a szögletekből egyszerűn kiemelkedő vastag keresztvevő hordozzák, s középen kerek erős zárkövek által összefoglaltatnak.

A vár belsejében az imént leírottakon kívül még a várkapolna kis régi harangja érdemli meg figyelmünket, melyen gömbölyű pálczaalakú s visszájára öntött gót majuscula betűkkel ezen felirat olvasható:

† AVE MARIA GRACIA PLENA. DNS. T. C!.

(Ave Maria gratia plena, dominus tecum) (l. I. táb. 2. sz.), s melynek keletkezési korát a betűknek XIII. századbeli jellege, évszám nélkül is, megközelítőleg a XIII.

század második felére határozza meg, mely korban a fölíratoknak visszájára való öntése is gyakori volt. Súlyja nincs följegyezve, de miután legnagyobb átmérője $23\frac{1}{2}$ " tesz, ennélfogva az a szokásos módon könnyen kiszámítható.

Kivülről a fő épület szögleteiről kerek erkélytornyok emelkednek, melyekről írja Bél, hogy Mátyás király idejében aranyozott tetőkkel bírtak. Ezeken, valamint a fő épület falain is, köröskörül erős párkány vonúl végig, román karniesz alakítással.

Földszint az északi, keleti és déli odalon feltűnően keskeny ablaknyílások léteznek, melyek $7' 4''$ magasság mellett csupán $14''$, egyik pedig csak $9''$ belső szélességgel bírnak, s inkább szelelő nyílásokhoz hasonlítanak; ellenben az első emelet ablakai már arányosabb nagyság mellett (magasságuk $6'$, szélességük $3\frac{1}{2}'$) köröskörül szabályos sort képeznek. Látható azonban az északi oldalon egy jóval nagyobb befalazott ablak kőkerete, melynek belső szélessége $6' 7''$, magassága pedig $8'$, s ha az első emelet termei hajdan ily óriási ablakokkal bírtak, úgy az egykori palotának, megfelelő belső berendezés mellett, csakugyan királyi kinézésűnek kellett lennie.

A falak az első emeleten $5' 2''$ vastagságúak. A második emelet ablakai sokkal kisebbek, s kifelé tágulva, néhol párosan szemlélhetők; egyedül az északi oldalon veszünk ismét két óriási ablakot észre, melyek közül az egyik félkörívű, s jelenleg be van falazva, a másik pedig négyszögű, s melyek talán erkélyekre nyíltak; a nyugati oldalon pedig egy ablaknyílás kívülről kőfedővel van ellátva, s ez valószínűleg ostrom alkalmával forró olaj leöntésére volt szánva. Ezeken fölül még egy sor ablak létezik, melyek azonban, valamint a párkány fölötti apró lőrések, már a padlás tűzfalában vannak.

A fő épületet köröskörül magas falak, s ezekhez épített melléképületek, a szögleteken pedig tornyok és bástyák veszik körül, melyek amazzal külön négy külső udvart zárnak körül. Ezen melléképületek érdekes részleteket nem nyújtanak, s valószínűleg, részben legalább, a XVI. és XVII. századokban épültek fel, mely időben a vár egykori birtokosai, az Eszterházyak is több rendbeli építkezéseket tettek, mint E. S. említett kéziratából kiviláglik; ellenben a tornyok s a körfalak nagyobb régiségre látszanak utalni. Ez utóbbiak egy ölnyi vastagság mellett majd 5 ölnyi magasságra emelkednek, olyformán, hogy a fő épület első emeleti ablakai általok egészen el vannak fedve. A külső kaputorony kétemeletes négyszeg építmény, kapunyílása félkörívű, az emeletek ablakai azonban egyszerű négyszögletiek. Nyugati oldalán, a körfalon kívül kis ablakot veszünk észre, melynek oldalfalai kajácsosan s előretolt falszögletek mellett tágulnak kifelé, s mely szögletek csupán egy irányban lévén leszelve, a czélozást belülről kifelé lehetségessé teszik, ellenben a kívülről jövő golyókat (vagy tán helyesebben nyilakat) az egy irányon kívül felfogják.

A délnyugati kerek szöglettorony egy külső terjedelmes sánczművel áll összeköttetésben, mely *kopasz bástya* nak neveztetik s már romokban hever, s valószínűleg a XVI. században lett építve, midőn Zólyom a végvárak sorába emeltetett.

A melléképületeket jelenleg uradalmi tiszték lakják, a fő épület pedig részint hivatalbeli irodácul, részint magtárácul használtatik.

Ha az imént leirt építészeti részleteknek minőségéből s építészeti jellegéből a vár építetési korára akarunk következtetést vonni, úgy a főépületben: a belső kapufolyosó félkörívű nyílásai s dongaboltozata, a nyugati oldalon lévő nyílt csarnok, a várkapolna alsó portáléja előtti két régibb oszlop, s az egész épületen kívülről végig vonuló párkányzat oda látszanak mutatni, hogy az egész négyszeg főépület az átmeneti stíl időszakában, tehát körülbelül a XIII. század második felében lett fölépítve, s mindjárt a fent leirt kis haranggal ellátva. Hogy azután ezen épület a későbbi századokban sokféle változáson ment keresztül, arról tanuskodnak: a várkapolna alsó kapuzata, a kapufolyosó oldalpárkány-

művei, a díszterem portáléja, melyek a kora s részben kifejlett gót stíltre, — továbbá a várkapolna felső kapuzata, mely a késő gót stíltre, s a folyosó korlátja, a kápolna belső átalakított része, s a többi részletek, melyek már a gót stíl utáni időszakra utalnak. A külső épületek közül a kaputorony szinte a gót stíl előtti időszakból látszik eredni, valamint a szöglettornyok és a körfalak is legkésőbb a XIV. században emeltettek, s lehet, hogy ezekre vonatkozik ama hagyomány is, mely a mostani vár nagyobb részét I. Lajos király által emelteti.

A váron kívül a város épületei közt a plébániai egyház nyújt érdekesb műemlékeket; mivel azonban ennek leírását második közleményem fogja hozni, ezúttal csupán azon kapuzatfaragványokra fordítsuk még figyelmünket, melyek a nagy piac egyik házában — melyben állítólag egykor Thurzó nádor lakott volt — léteznek, s melyek közül az egyik az emelet előcsarnokának ajtaja fölött szemlélhető, kevert renaissance stílben készülve (l. II. táb. 16. sz.), középen címérpaizszal, melyben egy kezdő *H* betű, s e fölött egy *T*, alatta pedig egy *O* látszanak, állítólag Thurzó nádor monogrammaja. A másik a belső szobák egyikének ajtaja fölött látható, késő gót megfordított ívekkel lévén alul be-rekesztve (l. II. táb. 15. sz.), s római kezdő betűkkel rajta a következő felirat olvasható:

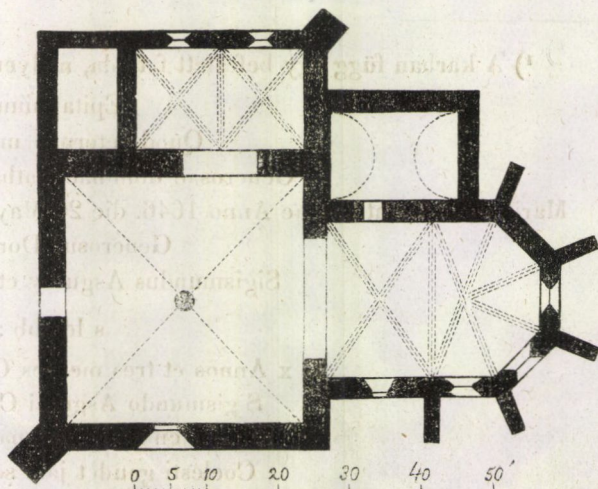
VERBOM ꝛ DOMINI ꝛ MANET ꝛ IN ꝛ ETERNOM ꝛ ESAIE. 40.

s az ívek által képezett alsó szelvények egyikében címérpaizs három feketes folyóval, s körülé 1537. évszám, a másikban pedig Magyarország címere.

VI. Hajnik.

Kis falu Zólyom szomszédságában, a Garam folyó mellett, épen szemközt *Ribár* (az egykori *Halász*) helységgel. Régi plébániájának keletkeztéről nincsenek adatok, a hagyomány Beatrix királyné, II. András király neje által építteti sz. Miklósról címzett egyházát. Annyi bizonyos, hogy a XIII. század közepén plébániája már nem csupán létezett, de jelentékeny földterületnek is volt birtokában, mely IV. Béla király 1263-iki oklevelében — mint főlebb Zólyom történeténél láttuk — „terra ecclesie S. Nicolai“ nevezet alatt fordul elő (a mai Lezsiak nevű puszta), s melynek az egyház jelenleg is birtokában van. Későbbi történetére nézve szintén adatok hiányában vagyunk, miután a régibb egyházi iratok az utolsó Rákóczy hadjáratban veszendőbe mentek, az egyházmegyei visitatiók pedig csupán 1814-től kezdődnek.

A mai egyház egy hajóval bíró kisebb templomépítményt állít elénk. Szentélye a nyolcszög három oldalával záródik, s csúcsíves boltozatának gerincei az egyszerű, két horony és egy kis lemez által képezett alakítást mutatják. Egész hossza az egyháznak 65' 7", miből a karhelyre a szentélylyel együtt 29' 8", a hajóra pedig 33' esik. Belső szélessége a karban 21', a hajóban 33' 9". A szentélyben három magas csúcsíves ablak létezik, em-

A Hajniki egyház.

lítésre méltó díszművezet nélkül, mely ablakoknak kifelé részsút táguló nyílásaik kívül félkörívűek. Ezenfelül van a karban még egy kisebb csúcsíves ablak, mely azonban egy nagyobb félköríves s befalozott ablaknyílásból lett kihagyva. Az északi oldalon kis késő gót, úgynevezett számárhátívü ajtó vezet a sekrestyébe, mely dongaboltozattal bír. A hajó, melyet a karhelytől csúcsíves diadalív választ el, majd tökéletes négyzetet képez, s boltozatát egy középső kerek oszlopróla szögletek felé nyújtott félkörívek hordozzák. A kerekoszlop átmérője 2' 8", fölül tökéletes román alakítású vállal (Karniesz) bír, alul szintén egyszerű román foszlány közvetítésével kerekentalpon állván. Ablakai félkörívűek, melyek közül az egyik keskeny, kajácsos, román időszakból való. Két bejárásai közül a nyugati kapu fölött kis kerek kajácsos ablak létezik. A hajó északi oldalfalához kis kápolna van építve, melyet a hajótól csúcsíves vállív választ el, s melynek csúcsíves keresztboltozatát hasonló alakítású gerinczek hordozzák, mint a szentélyét. Ablakai csúcsívtűek, s díszművezetűk a csúcsívbe végződő háromfélkör fölött, az egyiknél kanyarú négyszegből, a másikon szívalakból áll, a késő gót stíl jellegét hordva magukon. Fő bejárása az egyháznak keleti oldalán létezik, kis csúcsíves kapuzattal, melynek ívei a koragót alakítást mutatva, — hasonlóan a zólyomi várkápolna alsó kapuzatához — minden félbeszakítás nélkül emelkednek föl a csúcsig. Az imént leírt részletekből látható, hogy a templom hajója egy régebbi román építménynek felmaradt részét képezi, — mely egyéb részeiben később a gót és későgót időszakban átváltoztatott, részben pedig meg bővítve lett.

Az egyház alatt két sírbolt létezik, az egyik a *Bezzegh*, a másik a *Soós* családoké, mindkettő használaton kívül. ¹⁾

Említést érdemelnek még az egyház régi kelyhei, melyek közül az egyiknek, kidüörödő fogóhelyén kiálló, hat kerek lapocskáin, gót majuscula alakban, ezen betűk láthatók:

M | A | R | + | A | I

mi Máriának olvasandó, s a betűk alakjáról itélve ezen kehely a XIV. században készíthetett. Alul, talapzatára hat kis kerek kép van bevésve, háromnak tárgyát emberfej képezi, a másik három pedig különféle gyümölcs-csoportozatokat ábrázol, ezeknek rajza azonban később korra látszik utalni. Talpának alján: ANNA SCHOLTISKA. ANNO. 1618. szemléltető bevésve, mely név s évszám kétségkívül a kehely adományozójára s a kehely adományoztatásának korára vonatkozik. A másik kehely késő gót művezetű, s tövének a középső kidüörödés fölötti részén, zöld zománczban gót majuscula betűkkel

I | H | E | S | V | S,

alsó részén pedig kék emailban:

¹⁾ A karban függ egy befestett fatábla, melyen ez a felirat olvasható:

Epitaphium
 Quod aeternae memoriae
 Generosae dominae Catharinae Gelenski
 Maritae desideratissimae Anno 1646. die 20 May pie in Domino demortuae Consecravit
 Generosus Dominus
 Sigismundus Asguthy et Viduus orbus.

s lejjebb:

Sex Annos et tres menses Catharina Gelenski
 Sigismundo Asguthi Consoc ata fuit,
 Filiolos enixa duos, unamque Puellam
 Coelesti gaudet jam sociata Choro.

1652.

M | A | R | I | A | H

olvasható. Talapzatára, késő gót diszítványok közt, szintén kis ábrák vannak bevésve, egyik a sárkányt ölő sz. Györgyöt, kettő pedig szentfénnyel körülvevő királyi és egy püspöki alakot ábrázol, s talpának alján 1519. f G L látszik bevésve. A harmadik jelentéktelen mű.

Az egyházat kívülről lőrészekkel és kapuval ellátott körfal környezi, melyhez a déli oldalon erős négyszögű torony van építve. Ebben őriztetnek a harangok, melyek közül a nagyobbik 51 mázsás, s rajta gót minuscula betűkkel ezen fölírat olvasható (l. III. 14. sz.):

Aue t maria t gracia t plena t dominus t tecum t tpe t domini t cristofori t pleuani t A t d t m t 3 t 13 t

mely tehát 1313-ban Kristóf plébános idejében öntetvén, az eddig ismert, évszámmal ellátott magyarországi harangok közt a legrégebb, s annyiból is nevezetes, hogy a minuscula gót betűknek s az arabs számoknak hazánkban, már ezen korban is, olykori monumentalis használatáról tanuskodik.

A másik kisebb harang 23 mázsás, s ily felirattal bír:

felül:

†. VENITE EXVLTEMVS DOMINO. IVBILEMVS DEO SALVTARI NOSTRO. ANNO. 1698.

alul pedig:

SAMVEL FARBERG VND JOHANN CHRISTIAN BIENSTOCK GOSSEN MICH IN NEVSOHL. 1698.